

Geloofwaardige
Economie

Praktijkboek

Geloofwaardige Globalisering

www.geloofwaardige-economie.nl

Inhoudsopgave

Inleiding	1
Deel I: Achtergronden	4
1. Aandacht voor globalisering	5
2. Globalisering en de kerken	13
Deel II: Urgente spanningsvelden	23
1. Pizza of kikkers: een casus over voedselvoorziening en milieu	25
2. De groene woestijn: een casus over arbeid en zingeving	29
3. Engeltjes in het luchtruim: een casus over klimaatverandering en arm-rijk verhoudingen	33
4. Reflectie: Hoe het verder ging	37
Deel III: Praktijkvoorbeelden	42
1. 'Kerk-op-woensdag' in Bennekom	45
2. Openlucht buurthuis 'De Nieuwe Loot'	47
3. 'Bie Zefke' in Sittard	49
4. 'Vrede voor de stad' in Spijkenisse	51
5. WMO in Driebergen	53
6. Werkgroep 'Arme Kant van Friesland'	56
Deel IV: Eigen antwoorden op globalisering	59
1. Richtlijnen voor plaatselijke kerken en groepen	62
2. Aan de slag	67
Meer informatie	72

Colofon

Tekst Louke van Wensveen, Greetje Witte-Rang,

Caroline Doelman-de Graaf, Jac Franken, Günther Sturms

Tekstredactie Joke Koehler

Beeldredactie Rogier van der Weijden

Foto's Filipe brandão (cover), Cemre Güngör (p.1), Ron Gieling (p.1),

futureatlas (p.5), Duo de Hale (p.7), Andy Zeltkalns (p.10),

Joey Gannon (p.13), WARC (p.15), WCC (p.18), Fabrizio Ferri Benedetti (p.25),

innoxiuss (p.29), Mauron B. (p.33), Jason Hightower (p.37), Lawrence Lew (p.41),

STEK (p.46 en 47), Bie Zefke (p.48 en 49), Vrede voor de Stad (p.50),

Eduardo Quadros / WCC (p.60), CC (p.63), Grey Lagoon (p.66),

Voetenbank (p.68).

Ontwerp & layout In Ontwerp, Assen

Productie Nilsson, Goes

Inleiding

Christenen en kerken moeten zich bezinnen op de uitdaging waar globalisering ons voor stelt vanuit het perspectief van het geloof, en moeten daarom weerstand bieden tegen de eenzijdige overheersing door economische en culturele globalisering.¹

Dringende vragen

Veel plaatselijke gemeentes worstelen met de veranderingen en vragen die economische globalisering met zich meebrengt. Wat betekent een mondiale wereldeconomie voor ons dagelijkse werk? Kan de aarde nog wel voldoende voedsel produceren, als we ook op grote schaal biobrandstoffen verbouwen? Zijn de oorzaken van klimaatverandering en de gevolgen voor met name armen in het Zuiden tegen te gaan? Hoe kan de economie in dienst van Gods schepping komen?

Dit zijn taaie vragen, die gelovigen en kerken dwingen een standpunt in te nemen. Via oecumenische organisaties, zoals de WARC² en de Wereldraad van Kerken³, hebben kerken uit het Zuiden de noordelijke kerken al opgeroepen om zich te bezinnen op hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Toch blijft voor veel gelovigen en kerken in het Noorden onduidelijk wat hun verantwoordelijkheid in deze tijd van globalisering dan precies inhoudt.

Werken aan een Geloofwaardige Economie

Het programma *Werken aan een Geloofwaardige Economie* helpt kerken, kerkelijke groepen en kerkleden in Nederland bij het bepalen van een positie ten opzichte van economische globalisering.⁴ Het programma is opgezet vanuit de gedachte dat goed economisch beleid zich niet beperkt tot het nastreven van welvaartsgroei en een betere concurrentiepositie, maar oog heeft voor

menselijk welzijn en een duurzame natuur. Daarbij spelen niet-materiële waarden als zorg, vertrouwen, rechtvaardigheid, solidariteit, participatie en respect een grote rol. Deze waarden zijn verankerd in de christelijke traditie en leven voort in het doen en denken van moderne gelovigen én niet-gelovigen.

Dit praktijkboek komt voort uit het deelproject *Bezinning op de maatschappelijke verantwoordelijkheid van kerken*. In dit project zijn maatschappelijke activiteiten van diakenen, predikanten, pastores, diaconieën en kerkelijke groepen in kaart gebracht om, op basis van ervaring, verder vorm te geven aan de kerkelijke verantwoordelijkheid in een tijd van globalisering.

Ondersteuning

Predikanten, pastores, diakenen, ZWO-, MOV- en andere kerkelijke groepen kunnen het praktijkboek gebruiken om binnen hun gemeente of parochie te werken aan lokale antwoorden op de morele uitdagingen van de economische globalisering. Het praktijkboek biedt achtergrondinformatie, inspirerende voorbeelden en casusverhalen met bijbehorende verwerkings-suggesties. Er zijn ook praktische tips om meteen mee aan de slag te gaan.

Opzet

Het eerste deel van het praktijkboek ondersteunt de bewustwording in de gemeente of parochie door middel van een analyse van economische globalisering vanuit het perspectief van de oecumenische sociale leer.

Het tweede deel vraagt aandacht voor drie urgente spanningsvelden, waarmee economische globalisering ons anno 2008 confronteert: (1) voedselvoorziening en milieu; (2) arbeid en zingeving; (3) klimaatverandering en arm-rijkverhoudingen. Deze spanningsvelden zijn gedramatiseerd in drie casusverhalen met bijbehorende discussievragen. De reflectie *Hoe het verder ging* biedt ook een theologisch perspectief op de problematiek van klimaatverandering en gerechtigheid.

Het derde deel stimuleert vertalingen naar de eigen context met zes praktijkvoorbeelden. Deze zijn gebaseerd op interviews met predikanten en diaconale of kerkelijke werkgroepen.

Het vierde deel is een handreiking voor kerken en groepen die zelf antwoorden willen bieden op de morele uitdagingen van de economische globalisering. *Wie praktisch aan de slag wil gaan, kan dit praktijkboek het beste doorwerken op de manier die in het vierde deel wordt besproken.*

Ten slotte staan achterin het praktijkboek suggesties voor verder te raadplegen literatuur en websites.

Verantwoording

Stichting Oikos wil allen die hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit praktijkboek hartelijk danken. In het bijzonder noemen we Dr. Greetje Witte-Rang, die in een serie lezingen de basis legde voor de achtergrondinformatie over globalisering. Drs. Günther Sturms, drs. Caroline Doelman, dr. Louke van Wensveen en ds. Jac Franken verwerkten de interviews tot praktijkvoorbeelden. Louke van Wensveen schreef de casusverhalen en presenteerde de reflectie 'Hoe het verder ging' tijdens de conferentie 'Economie in dienst van de schepping' (Radboud Universiteit Nijmegen, 17 maart 2008). Tot slot een woord van dank aan allen die meegewerkt hebben aan de interviews, waarvan wij hier slechts een selectie kunnen weergeven. Van hun visie en creativiteit hebben wij veel geleerd. Wij verheugen ons dat ook anderen nu een kijkje in enkele goed geurende, kerkelijke keukens kunnen nemen.

Stichting Oikos
Utrecht, zomer 2008

- ¹ Aanbeveling om globalisering een centraal aandachtspunt in het werk van de Wereldraad van Kerken te maken. Harare, 1998.
- ² In 2004 riep de Wereld Alliantie van Gereformeerde Kerken haar leden op tot bekering met de Accra verklaring. Stichting Oikos heeft deze in vertaling uitgegeven. Zie www.stichtinggoikos.nl/globalisering_downloads
- ³ In 2006 riep de Wereldraad van Kerken zijn leden op tot economische transformatie in de AGAPE-oproep tot liefde en actie. Deze is in vertaling te vinden op de website van Oikos: Zie www.stichtinggoikos.nl/globalisering_downloads
- ⁴ *Werken aan een Geloofwaardige Economie* is een samenwerkingsprogramma van Stichting Oikos, DISK en PKN/Kerk in Actie. Het programma wordt financieel ondersteund door Kerk en Wereld, Kerk in Actie, Steunstichting Evangelie & Industrie Gelderland en Projecten in Nederland (PIN) van de Konferentie Nederlandse Religieuzen. Voor meer informatie, zie www.geloofwaardige-economie.nl.

De economische globalisering neemt momenteel zo snel toe en omvat zo veel terreinen van ons leven, dat we het er druk mee hebben om de veranderingen bij te benen. Het is al helemaal veel gevraagd, om op macroniveau te kunnen overzien of de ontwikkelingen wel een goede kant op gaan. Ondertussen voelen velen van ons onbehagen, meer of minder vaag, wanneer we geconfronteerd worden met sociale en ecologische bijeffecten van globalisering die ineens voldongen feiten lijken. Als gelovigen en geloofsgemeenschappen kunnen we daar niet blij mee zijn. Deze achtergrondinformatie helpt ons om woorden te vinden voor dat onbestemde gevoel.

Het hoofdstuk 'Aandacht voor globalisering' geeft een analyse van kenmerken van globalisering die opvallen vanuit de optiek van de sociale leer van de oecumene. We bespreken hier vier wereldwijd waar te nemen en elkaar versterkende ontwikkelingen: (1) toenemende communicatiemogelijkheden; (2) globalisering als reactie op homogenisering; (3) de afnemende rol van nationale staten; (4) de 'neoliberale' economische ideologie. Dit zijn vier belangrijke aandachtspunten voor kerken en groepen die zich willen inzetten voor gerechtigheid en duurzaamheid in een globaliserende wereld. Het hoofdstuk 'Globalisering en de kerken' laat zien hoe kerken wereldwijd zich bezinnen op de economische globalisering. Ook de verlegenheid, die in veel kerken in het Noorden overheerst, komt ter sprake. In dit hoofdstuk ligt de nadruk op de oecumene. We bespreken hier hoe kerken in het Zuiden, via de Wereld Alliantie van Gereformeerde Kerken (WARC) en de Wereldraad van Kerken, kerken in het Noorden oproepen om zich kritisch op te stellen tegenover het heersende economische systeem. Het hoofdstuk eindigt met een korte weergave van de rooms-katholieke bezinning op globalisering.

Kerken zijn niet onmachtig. Zij kunnen zich uitspreken tegen sociaal en ecologisch onrecht én deelnemen aan bewegingen die zich richten op maatschappelijke verandering. Doordat kerken wereldwijd aanwezig zijn en, als oecumene, de oudste globaliseringbeweging vormen, zijn juist zij in staat om vanuit ervaring de huidige economische globalisering onder de loep te nemen. In het eerste deel van dit praktijkboek worden met name de lessen die de mondiale christengemeenschap zelf geleerd heeft, en waar ze nog steeds mee worstelt, vertaald naar een sociaal-economische analyse en een ethische visie op globalisering.

1 Aandacht voor globalisering⁵

Er zijn talloze definities in omloop van wat 'globalisering' is. Heel algemeen wordt globalisering wel benoemd als de toename in contact tussen mensen op het gebied van economie, cultuur, technologie en politiek. Meestal wordt daarbij gezegd dat het geen nieuw fenomeen is, omdat in de negentiende eeuw de wereldwijde handel ook al heel groot was, ook als percentage van het BNP (Bruto Nationaal Product) van landen. Dat is globalisering als *internationalisering*.

Als je het zo beluistert, lijkt er niets nieuws aan de hand te zijn. Dat is wel het geval, maar dat zie je alleen als je scherper kijkt. Een aantal zaken is heel sterk veranderd:

1. De dimensies van ruimte en tijd zijn weggevallen als grenzen, door de komst van snelle verbindingen. E-mailverkeer stuurt berichten in luttele seconden over de hele wereld. Dat verandert de werkelijkheid op heel veel terreinen: er kunnen nu dingen die vroeger totaal onmogelijk waren. Dit is globalisering als *ontgrenzing*;
2. De sterk groeiende internationalisering heeft ook *homogenisering* met zich meegebracht. Wetenschappelijke ontdekkingen, kleding, voedingswijzen en dergelijke verspreiden zich over de hele wereld;
3. Homogenisering betekent in veel situaties ook *westerse modernisering*, en daarmee aantasting van aloude waarden- en normensystemen;
4. Bovendien heerst er een sterke tendens tot *liberalisering*: de wens om geen enkele belemmering te laten bestaan voor internationale stromen van kapitaal, producten en mensen.

Al die processen spelen zich tegelijk af en versterken elkaar. Over de beschrijving lopen de meningen niet erg uiteen, al zal de één andere zaken

⁵ Dit hoofdstuk is gebaseerd op een lezing van Greetje Witte-Rang voor Pax Christi, 2-2-2007.

benadrukken dan de ander. Over de waardering van deze processen lopen de meningen wél sterk uiteen.

Voor- en nadelen van globalisering

De beschreven processen hebben verrijkende gevolgen, zowel positieve als negatieve. Onder de **voordelen van globalisering** worden meestal gerekend:

- > toename van de welvaart
- > meer toegang tot informatie
- > betere communicatiemogelijkheden
- > meer mogelijkheden om te reizen
- > lagere prijzen voor producten
- > internationalisering van de politiek en van het recht
- > meer aandacht voor mensenrechten
- > meer contacten tussen mensen wereldwijd

Sommige van deze gevolgen van globalisering zijn echte voordelen, omdat ze het welzijn van mensen aanzienlijk verbeteren. Andere doorgaans positief gewaardeerde gevolgen zijn echter maar heel beperkt voordelig, omdat ze slechts extra luxe leveren. Toch zijn ze belangrijk om te noemen, omdat het deze ontwikkelingen zijn die maken dat veel mensen, zeker in het Westen, globalisering als positief ervaren.

Negatief gewaardeerde effecten van globalisering worden vaak toegeschreven aan het overheersende belang van financiële waarden, zoals rendement, in de wereldeconomie. Onder de **nadelen van globalisering** worden meestal gerekend:

- > verzwakking van de sociale zekerheid in de rijke landen
- > sluitingen van bedrijven en werkloosheid
- > milieuaantasting
- > afname van de rol en mogelijkheden van de staat
- > afnemende solidariteit tussen mensen
- > verarming en grotere bestaanonzekerheid voor mensen in ontwikkelingslanden
- > uitsluiting van kwetsbare mensen en landen, die geen toegang krijgen tot mondiale netwerken en productieketens

De laatstgenoemde tendensen vormen op zich weer een voedingsbodem voor antiwesterse sentimenten en ook voor terrorisme.

Vier aandachtspunten

Met name vier aspecten van de huidige globalisering vragen om kritische reflectie vanuit een oecumenisch perspectief. Deze aspecten staan niet op zich, maar versterken elkaar:

1. Toenemende communicatiemogelijkheden

Door de snelle ontwikkelingen op het terrein van e-mail en internet vliegt informatie de wereld over en kan er ook vierentwintig uur per dag handel

plaatsvinden. Dat heeft verregaande gevolgen, die echter niet gelijk zijn voor iedereen. Bijvoorbeeld:

- a. Koffiehandelaren weten door satellieten vaak eerder hoe de koffieoogst zal zijn dan (arme) koffieboeren, en kunnen daarnaar handelen. Men zegt wel dat tegenwoordig informatie voor iedereen beschikbaar is, maar zo is het niet in de praktijk. Dat vergroot de onderhandelingspositie van de handelaar ten opzichte van de producent.
- b. De geldhandel is inmiddels ruim twintig keer zo groot als de handel in goederen en diensten. Duizenden handelaren op de internationale geld- en kapitaalmarkt verhandelen per etmaal 2.500 miljard dollar. Ze werken dag en nacht, reageren digitaal op de minste veranderingen en geruchten. Deze handelaren opereren namens institutionele en individuele beleggers. De urgente maatschappelijke vraagstukken (conflicten, klimaatverandering, genetische erosie, migratie, extreme armoede) spelen voor hun geen rol; wat telt is het hoogste rendement. Ook kleine koersverschillen kunnen speculanten toch in hun voordeel gebruiken, doordat ze snel en met grote bedragen werken. De gevolgen daarvan zijn enorm. Hele landen kunnen erdoor in de problemen komen. Zelfs een gerucht over de situatie in een land of regio kan betekenen dat in een etmaal alle investeerders zich terugtrekken, met verschrikkelijke gevolgen voor de bevolking. De Azië-crisis in 1999, die een rechtstreeks gevolg was van zulke fluctuerende kapitaalstromen, veroorzaakte groeiende armoede, zelfmoorden en criminaliteit.

2. Glokalisering als reactie op homogenisering

Door de onderlinge wisselwerking van een mondiale markt, ICT en vergroting van de mobiliteit wordt de wereld steeds homogener. Culturele grenzen vervagen en dat creëert bij velen een gevoel van onzekerheid. Mensen gaan op zoek naar ijkpunten om hun identiteit te bepalen. Zo groeit bijvoorbeeld de identificatie met de eigen regio. In Europa neemt die tendens toe naar-

mate de Europese Unie zich sterker profileert. Lokale omroepen en politieke partijen zijn er een uitdrukking van. Het gaat hier niet alleen om folklore: er is ook sprake van groeiend nationalisme, van een herbezinning op de eigen identiteit die zelfs kan leiden tot fundamentalisme. Omdat deze tendens gelijke tred houdt met de globalisering, wordt hij ook wel aangeduid met *glokalisering*.

3. De afnemende rol van nationale staten

In de globaliserende wereld van vandaag spelen nationale staten een steeds kleinere rol. Dit komt onder andere door de versterking van continentale politiek-economische verbanden, zoals de Europese Unie. Ook internationale instellingen, zoals de WTO (Wereldhandelsorganisatie) en het IMF (Internationaal Monetair Fonds), leggen het autonome handelen van nationale staten aan banden. Verder moeten staten steeds meer rekening houden met (ketens van) multinationale ondernemingen, waarvan de totale omzet vaak groter is dan het BNP van vele landen tezamen. Zulke bedrijven kunnen wereldwijd invloed uitoefenen die haaks staat op wat burgers van nationale staten democratisch met elkaar afspreken. Door hun economische macht kunnen zij bijvoorbeeld dubieuze vestigingsvoorwaarden afdwingen, zoals belastingvoordelen en uitzonderingen op milieu- en sociale wetgeving. Als niet naar de wensen van multinationals wordt gehandeld, kunnen zij landen tegen elkaar uitspelen door te dreigen met selectieve terugtrekking of niet-investeren. Wereldwijd, zelfs in Europa, introduceren multinationals een zodanige concurrentie op lonen en sociale zekerheid dat er een *race to the bottom* ontstaat.

De inkrimping van de macht van nationale overheden heeft verregaande gevolgen. Nationale overheden zijn belangrijk als regelgevers. Zelfs heel liberale economen zullen toegeven dat de overheid regels moet stellen om ervoor te zorgen dat de economie goed kan draaien. De overheid is ook hoeder van de rechten van de zwaksten. Als er geen regels gesteld worden, winnen de sterksten. De afzwakking van de rol van nationale overheden in een globaliserende wereldmarkt werkt momenteel onrechtvaardigheid in de hand. Internationale instanties kunnen in principe veel traditionele overheidsfuncties overnemen, maar zij functioneren nog onvoldoende op cruciale terreinen zoals sociale zorg en rechtspraak. Ook ontbreekt de democratische controle op deze instanties.

4. De 'neoliberale' economische ideologie

Als er kritiek wordt gegeven op globalisering, heeft die kritiek meestal te maken met wat wel de 'neoliberale' invulling van het huidige globaliseringsproces wordt genoemd. In deze manier van denken wordt veel ruimte gegeven aan economische processen en economische 'wetten' en wordt de rol van de overheid in de economie sterk beperkt. Men spreekt ook wel over de 'Washington consensus', een aanpak die veel weerklank vindt in de Verenigde Staten, het IMF, de Wereldbank, de WTO, het bedrijfsleven en in toenemende mate in Europa.

De kernwoorden van het 'neoliberale' denken zijn: *structurele aanpassing, meer markt, privatisering, op export gerichte economische groei, liberalisering*. Hierbij vergeleken speelt het niet-economische een marginale rol. Verder wordt het *trickle-down effect* aangeprezen als oplossing voor het armoedeprobleem: de armen zullen op den duur vanzelf ook profiteren van de economische groei, is de gedachte. In het bedrijfsleven ligt het accent niet op het product en de werkgelegenheid, maar op het financiële belang op de korte termijn. Een bedrijf is meer iets om 'aan' te verdienen – denk aan honorering van topmanagers, uitverkoop van onderdelen, hoge winsten ten bate van beleggers – dan om 'in' te verdienen.

Verdedigers van deze visie stellen doorgaans dat deze manier van denken – die ze zelf liever niet 'neoliberaal' noemen – *logischerwijs* door iedereen omarmd moet worden. Sinds de val van de Muur gaat men er vanuit, dat er geen ander economisch systeem mogelijk is. De vrije markt wordt bovendien geassocieerd met vrijheid als zodanig. In het bedrijfsleven is het begrip TINA ontwikkeld: *There Is No Alternative* (er is geen alternatief). Deze veronderstelling wordt mondiaal uitgedragen en in veel gevallen ook opgelegd. Denk bijvoorbeeld aan ontwikkelingslanden die, om in aanmerking te komen voor hulp en schuldkwijtschelding, verplicht worden om een 'neoliberaal' beleid te voeren.

De 'neoliberale' visie is een manier van denken over economie die aan de ene kant veel 'harde' wetenschap stimuleert, maar die aan de andere kant een sterk ideologisch karakter heeft. Men lijkt namelijk bewust de ogen te sluiten voor negatieve effecten en tegenstrijdigheden. De econoom Bob Goudzwaard noemt dit *tunneldenken*: steeds harder rechtdoor door de tunnel racen, op weg naar het licht, zonder de afvallers en de slachtoffers onderweg te zien en zonder overigens het licht ooit te bereiken. Hoe schadelijk zulk tunneldenken kan zijn, illustreren de volgende vijf voorbeelden.

- a. **Inkomen vooruit, maar koopkracht achteruit.** Bij beleid dat primair gericht is op mondiale economische groei door *vrije marktwerking*, wordt de kloof tussen arm en rijk bijvoorbeeld groter. Toch is dat voor de betrokken beleidsmakers doorgaans geen aanleiding om van koers te veranderen. Integendeel, zij redeneren juist dat met méér van hetzelfde alles goed zal komen. Daarbij wijzen zij er vooral op, dat de gemiddelde rijkdom die door vrije marktwerking gegenereerd wordt, ook naar de armen doordruppelt. De armen gaan er dus in *absolute* zin op vooruit. Dat de armen er als groep ook *relatief* op achteruitgaan ten opzichte van de rijken, wordt minder van belang geacht. Toch doet juist deze relatieve achteruitgang de absolute vooruitgang weer teniet. De groeiende kloof tussen arm en rijk vertaalt zich namelijk als *verminderde koopkracht voor de armen op de voedselmarkten*. Voedselprijzen stijgen momenteel door de groeiende vraag naar vlees in landen als China en India en naar energie (biobrandstoffen). Deze trend zal zich voorlopig doorzetten. *De armen*

worden zo uit de krappe voedselmarkten geprijsd door de rijken, van wie het inkomen veel sneller en meer stijgt als een gevolg van vrije marktwerving. Hierdoor nemen honger en ondervoeding toe onder de armen en hebben ze ook minder geld voor onderwijs en medische zorg.

b. **Te laat voor het milieu.** Bij beleid dat primair gericht is op mondiale economische groei door vrije marktwerking, neemt de milieuaantasting doorgaans toe. Ook dit is voor de betrokken beleidsmakers veelal geen aanleiding om structureel van koers te veranderen. Men vertrouwt erop dat, als mensen genoeg verdienen dankzij economische groei, zij ook de middelen en de motivatie zullen hebben om de milieuaantasting aan te pakken. Ondertussen wordt genoeg genomen met slechts marginale schadebeperking door maatschappelijk verantwoord ondernemen (MVO). Daarbij wordt niet ingespeeld op recente aanwijzingen *dat dit proces te lang zal duren om ingrijpende schade te voorkomen*. Zo kunnen structurele maatregelen om klimaatverandering tegen te gaan niet wachten.

c. **Apartheid m.b.t. 'public goods'.** Ook de nadruk op *privatisering* richt veel schade aan, die doorgaans genegeerd wordt door de verantwoordelijke beleidsmakers. Zo wordt bijvoorbeeld van ontwikkelingslanden geëist dat ze hun watervoorziening privatiseren. Vaak komt de watervoorziening dan in handen van buitenlandse bedrijven, die hogere prijzen vragen, geen diepte-investeringen plegen en alleen de lucratieve klanten bedienen. Talloos zijn de voorbeelden van armen die zo de toegang tot betaalbaar drinkwater zijn kwijtgeraakt. Hierdoor ontstaan situaties die, qua uitwerking op de armen, met apartheid zijn te vergelijken.

d. **Onerlijke handel.** Beleidsmakers eisen vaak liberalisering van de economie, omdat ze overheidsingrijpen in strijd achten met een vrije markt. *Deze eis wordt echter niet consequent toegepast*, wat eveneens veel schade veroorzaakt, die evenmin tot koerswijziging leidt. Zo mogen arme landen het eigen bedrijfsleven niet bevoordelen, geen exportbevorderende subsidies verlenen en geen handelsbeperkingen opleggen. Ondertussen beschermen zowel de Europese Unie als de Verenigde Staten hun eigen boeren, industrieën en toegang tot grondstoffen op allerlei manieren (van subsidies tot politieke en militaire interventies zoals in Irak). Hierdoor kunnen ze kunstmatig goedkope producten op de wereldmarkt

aanbieden, die oneerlijk concurreren met de producten van arme landen. In Senegal, bijvoorbeeld, is in 2005 van de 70.000 ton uien die daar geproduceerd werden de helft onverkocht verrot, vanwege de import van Nederlandse uien. Door invoer van kippenvlees zijn er 10.000 banen verloren gegaan, en de invoer van poedermelk heeft de melkbedrijven en zuivelindustrie in Senegal ineen doen storten.⁶

e. **Erosie van immateriële waarden.** De nadruk op economische waarden bevordert tevens de *commercialisering* van ons bestaan. Dit leidt op veel maatschappelijke terreinen tot sociale erosie, een probleem dat onvoldoende geregistreerd wordt door beleidsantennes. Financiële overwegingen geven steeds vaker de doorslag bij zaken als onderwijs, gezondheidszorg en milieu. Winst wordt de scheidsrechter over de vraag of iets goed of slecht is. De commercialisering dringt zelfs door tot in waardepatronen van gezinnen en individuen. Een 'voor-wat-hoort-wat' houding lijkt normaal te worden. Geld en consumptie worden steeds belangrijker, op steeds jongere leeftijd. Echter: niet geld, maar onderling vertrouwen en zorg en aandacht voor elkaar zijn het cement van onze samenleving, en óók van onze economie. Als dat cement eenmaal verdwenen is, krijg je het niet zo gemakkelijk weer terug.

In al deze voorbeelden zorgt tunnelvisie er dus voor, dat 'neoliberale' beleidsmakers onvoldoende aandacht hebben voor de schadelijke effecten van hun economische beleid. Hierdoor blijven integrale evaluatie en noodzakelijke koerswijzigingen uit.

Toenemende communicatiemogelijkheden, globalisering als reactie op homogenisering, de afnemende rol van nationale staten en de 'neoliberale' economische aanpak zijn vier kenmerken van globalisering die opvallen vanuit de optiek van de sociale leer van de oecumene. Deze wereldwijd waar te nemen en elkaar versterkende ontwikkelingen vragen urgent om de aandacht van kerken die zich willen inzetten voor gerechtigheid en duurzaamheid in een globaliserende wereld.

Gespreksvragen

- 1 De gevolgen van globalisering zijn steeds duidelijker merkbaar in de samenleving en ook in de kerk.
  - a. Kunt u positieve en negatieve effecten noemen die van invloed zijn op uw eigen leven?
  - b. Ervaart u globalisering veelal als positief, of meer als negatief? Waarom?
  - c. Welke positieve en negatieve effecten van globalisering neemt u waar in de Nederlandse samenleving?
  - d. Met welke effecten van globalisering heeft u in de afgelopen vijf jaar in de kerk te maken gehad? Denk bijvoorbeeld aan: wereldwijd kerk zijn, migranten en vluchtelingen, financiële steun of pastorale hulp

⁶ Jaarverslag 2005, Afrika Commissie van het Britse Department for International Development.

bij werkloosheid, armoede, verplaatsing van bedrijven. Hoe werd hiermee in de kerk omgegaan?

- 2 Het 'neoliberale' denken richt zich op economische groei.
- Zijn er ook grenzen aan economische groei? Zo ja, welke?
  - Is economisch beleid dat sociale en ecologische waarden boven groei stelt een praktische mogelijkheid? Licht dit toe.
- Voor een recent Nederlands-Vlaams initiatief, zie de Verklaring van Tilburg: www.economischegroei.net.

2 Globalisering en de kerken⁷

Zowel internationaal als nationaal krijgen kerken steeds meer oog voor de sociale en ecologische effecten van economische globalisering. Kerken uit het Zuiden hebben kerken in de rijke landen dringend gevraagd zich hierover uit te spreken. Zo schreven kerken uit Azië in 1999 aan kerken in het Noorden – aan ons dus:

We horen zo weinig van jullie, terwijl er zo veel mis is in de wereld. We zijn één wereldwijde gemeenschap als kerk, één van de oudste voorbeelden van globalisering, een grensoverschrijdende gemeente, lichaam van Christus. Als één lid lijdt, zo belijden wij (en jullie ook), lijden de anderen mee. Waarom is het dan zo stil bij jullie, terwijl jullie het in zoveel opzichten, in ieder geval materieel, beter hebben? Zijn jullie soms bezweken onder de verleidingen van het huidige economische systeem, en zien jullie niet meer wat het met andere mensen, dichtbij en ver weg, doet? Zien jullie niet meer wat het met jullie zelf doet, dat 'altijd maar meer en vooruit' jullie devies is geworden, en dat jullie bereid zijn daar heel veel aan op te offeren? Hebben jullie wel voldoende oog voor wat er gaande is, ook in jullie eigen samenleving: een groeiende kloof tussen arm en rijk, mensen die buiten de boot vallen, zorg die onbereikbaar wordt, commercialisering van het hele leven, consumptie als hoogste doel in het leven, leegloop van de kerken, milieuaantasting, en ondanks de groeiende rijkdom gevoelens van onbehagen.

Deze brief verwijst naar een passage in de Bijbel die in veel van de oecumenische teksten over economische globalisering wordt aangehaald: 1 Corinthiërs 12:26. Daarin wordt de gemeente aangeduid als het lichaam van Christus: *Als één lid lijdt, lijden alle leden mede*. De vraag is, of christenen in het Noorden deze dagen inderdaad meelijden met christenen in het Zuiden – en als dat niet zo is, wat dat zegt over ons als kerken.

De status quo

Sinds dit kerkelijk schrijven uit 1999 is er heel wat gebeurd. Er zijn verschillende bijeenkomsten geweest, waarop vertegenwoordigers van kerken uit Noord en Zuid met elkaar en onderling van gedachten wisselden. Tijdens

⁷ Dit hoofdstuk is gebaseerd op de Willibrordlezing van Greetje Witte Rang, getiteld 'Globalisering van huis uit bezien' (Oisterwijk, 2-11-2006).

die bijeenkomsten zijn er brieven geschreven aan instellingen en kerken, waaronder de Nederlandse kerken. Er zijn ook verklaringen opgesteld, waaronder de Accra verklaring, die in harde bewoordingen over economisch onrecht spreken en christenen hartstochtelijk oproepen om andere wegen in te slaan.

Tegelijk is er ook heel weinig gebeurd, want met de inzichten en oproepen van al die bijeenkomsten is maar heel weinig gedaan.

Dat deze geluiden niet doorkomen, en dat zelfs onbekend is dat er bijeenkomsten plaatsvonden en wat er gezegd is, heeft verscheidene oorzaken. Landelijke kerken hebben momenteel de handen vol aan zichzelf, door de teruglopende ledenaantallen en financiële problemen. Ook hulpeloosheid speelt een rol: hoe moet zo'n veelomvattende en ingrijpende thematiek als globalisering aan de orde worden gesteld, en willen gemeenten en parochies daar nog wel aan? Misschien is het ook wel uit onwil, bewust of onbewust, dat er weinig gebeurt, want spreken over ingrijpende veranderingen die nodig zijn in onze samenleving en in onze eigen levens, betekent onrust. Daarvoor komen mensen niet naar de kerk, zo lijkt de gedachte.

Zo gebeurt het dat, terwijl de wereld globaliseert, de kerken – die ooit zo globaal gericht waren – steeds provinciaalser lijken te worden.

Kerken als globaliseringbeweging

Kerken houden zich al sinds het eind van de negentiende eeuw bezig met de sociaal-ethische vragen die de wereldeconomie oproept. Hiervoor waren twee aanleidingen: de schrijnende armoede die de industriële revolutie in het Westen met zich meebracht en de verhalen van de zending over wereldwijd onrecht. Het is niet zo vreemd dat juist oecumenische organisaties en de Rooms-katholieke Kerk met verklaringen kwamen. Als misschien wel de oudste globaliseringbeweging, waren de kerken namelijk wereldwijd aanwezig. Zij kenden de mensen en de omstandigheden ter plaatse, waardoor zij met gezag over problemen konden spreken.

Ook nu nog ligt de kracht van kerken in hun mondiale aanwezigheid. Op hun bijeenkomsten komen mensen uit de hele wereld, uit alle sociale lagen en uit heel verschillende culturen. Ze ontmoeten elkaar, kunnen elkaar aanspreken én elkaar opdrachten meegeven voor thuis. Bovendien kunnen ze terugrijpen op een rijk en gedeeld verleden en op de Bijbel als een gedeelde bron van inspiratie. Ook over de economie is in de loop van de kerkgeschiedenis veel gezegd, vaak teruggrijpend op de Bijbel. Daardoor delen de kerken mondiaal een traditie, die al vanaf het begin woekerrente verbiedt, die verlangt dat we tienden geven, die rechtsherstel tijdens sabbat- en jubeljaren als norm hanteert, en die bij monde van de profeten zelfverrijking ten scherpste veroordeelt.

De WARC en de Accra verklaring

Begin jaren negentig besloot de WARC (Wereld Alliantie van Gereformeerde Kerken, waartoe de PKN (Protestantse Kerk in Nederland) en de Remonstrantse Broederschap behoren) om lidkerken te vragen zich te bezinnen op de wereldwijde economie, uit zorg voor menselijke slachtoffers én milieuschade. Het past in de traditie van de kerken van de WARC, dat ze dit op een diepgaande manier wilden doen: niet alleen goed kijken naar wat er in de wereld gebeurt, maar ook naar wat de Bijbel daarover zegt en hoe dit raakt aan het belijden van de kerk. Er werd toen gezegd: we mogen niet toegeven aan de verleiding om de status quo te accepteren, omdat die onrecht betekent voor veel mensen en op de lange termijn ook onhoudbaar is!

De WARC organiseerde bijeenkomsten over de hele wereld, waar kerkleden met elkaar over de eigen situatie spraken en over wat dat voor gelovigen betekent. Vervolgens besloot de WARC in 1997, tijdens een Algemene Vergadering in Debreceen, om te gaan werken aan een belijdenis in relatie tot het economische leven.

Als voorbeeld keek PKN naar de Barmer Thesen, de belijdenis die voortkwam uit de strijd van de Belijdende Kerk in Duitsland ten tijde van het nazisme. De Belijdende Kerk verzette zich tegen de rest van de Duitse kerk, die zich had aangesloten bij Hitler: 'Wij verwerpen de valse leer als zouden er terreinen van het leven zijn, waarin we niet aan Christus maar aan andere meesters toebehoren.'

Men duidde de situatie onder het naziregime als een *status confessionis*: niets doen en niets zeggen zou geloofsverloochening betekenen. Ook verwees men naar de veroordeling door de WARC van het Zuid-Afrikaanse apartheidsregime in 1982. De Algemene Vergadering van de WARC had de lidkerken toen gevraagd om zich in een *processus confessionis* te begeven, een proces waarin gelovigen met elkaar kunnen ontdekken wat hun plichten en taken zijn in een urgente situatie.

De *processus confessionis* met betrekking tot het economische leven, die in 1997 werd ingeluid, hield in dat kerken aan de formulering van een geloofsbelijdenis gingen werken, waarin de gerechtigheid van de hele huishouding van God (Gods economie!) tot uitdrukking komt. Ze verschaften

hun leden inzicht in economische processen en hielpen hen na te denken over levensstijlen die afstand nemen van materialisme en consumentisme. In dit proces werkten de lidkerken samen met slachtoffers van ongerechtigheid. Tijdens een consultatie in Kaapstad in 2001 verhelderde de WARC ook wat het betekent om een belijdende beweging te worden:

Belijden is een uitdrukking van een hecht geloof in God als de gever van het leven en de werkelijke heer van het leven op aarde. Het is een antwoord op de belofte van een leven in volheid voor allen en is een oproep om te zorgen voor het lijdende volk van God. Als één lid van het volk van God lijdt, lijden allen. Belijden is een spirituele daad voor het aangezicht van God die inhoudt: berouw voor God en de slachtoffers van verdrukking; het onderkennen van Gods genade die het genadeloze en wrede karakter van de heersende machten ontmaskert; verzet tegen de afgoderij van geld en markt; herstel en verzoening van rechtvaardige verhoudingen; met als doel de verzoening in Christus.

Dit bezinningsproces leidde uiteindelijk, tijdens de Algemene Vergadering in Accra in 2004, tot de Accra verklaring.⁸ Deze kreeg de vorm van een belijdenis, waarin onder meer staat:

We geloven dat God een God van gerechtigheid is. In een wereld van corruptie, uitbuiting en hebzucht is God op een bijzondere manier de God van de behoeftigen, de armen, de verschoppelingen en de misbruikten (Psalm 146: 7-9). God roept op tot rechtvaardige verhoudingen met al het geschapene.

Daarom verwerpen wij iedere ideologie of economisch regime dat winst boven mensen laat gaan, geen zorg draagt voor de hele schepping en dat de gaven van God die bedoeld zijn voor iedereen, privatiseert. Wij verwerpen iedere leer die - in naam van het evangelie - diegenen rechtvaardigt die zo'n ideologie ondersteunen of zich er niet tegen verzetten.

In de pers verscheen meteen veel kritiek op de Accra verklaring, vanwege de radicale bewoordingen. Ook bij de bespreking van de Accra verklaring tijdens de synode van de PKN in november 2005 klonk er kritiek.

Uiteindelijk aanvaardde de synode de tekst echter wel, als een oproep om in gehoorzaamheid aan Jezus Christus geloofskeuzen te maken ten aanzien van onze omgang met de aarde en met elkaar. De synode besloot hierover het gesprek aan te gaan in plaatselijke kerken. Verder nam de synode het op zich om:

de leden van de kerk te wijzen op hun verantwoordelijkheid als consument en hen op te roepen tot een christelijke levensstijl, waarin de zorg voor de aarde en

de ander richtinggevend is en kerkenraden, predikanten en kerkelijk werkers op te roepen om in prediking en toerusting aandacht te schenken aan deze problematiek.

Terugkijkend op dit bezinningsproces van de WARC, kan men zich afvragen hoe het komt dat economische globalisering een groep kerken tot de uitspraak brengt, dat het hier gaat om de kern van ons geloof. Het antwoord, in een notendop, is drievoudig.

- > Allereerst schendt de huidige economische globalisering de menselijke gemeenschap. Het proces brengt een scheiding teweeg: aan de ene kant de groep die profiteert van de wereldwijde economische globalisering en aan de andere kant de slachtoffers daarvan, zowel de mensen die uitgesloten worden als de mensen die uitgebuit worden vanwege lage lonen en moeilijke arbeidsomstandigheden. In zo'n situatie staat het geloof op het spel in een God die de schepper van allen is en de bron van menselijke waardigheid.
- > Ten tweede geeft de economische globalisering zo sterk voorrang aan financiële winst en materiële overvloed, dat dit de vorm aanneemt van afgoderij. Er is sprake van een cultus, waarvoor veel waardevols wordt opgeofferd en die bovendien wordt opgelegd aan andere landen en culturen. Wanneer deze afgoderij ook bedreven en geaccepteerd wordt door de kerk en door kerkleden, ontwikkelt zich een situatie van *status confessionis*.
- > Ten derde blijkt de economische globalisering mensen te reduceren tot middelen – of zelfs tot minder dan middelen, wanneer ze van het mondiale spel der machtigen worden uitgesloten. Kerken die geloven in een God die Zijn volk uit Egypte bevrijdde, kunnen niet anders dan concluderen dat hier sprake is van destructieve machten, die christenen dwingen zich te scharen aan de zijde van de onderdrukten.

Hoe kan men in eigen kring de Accra verklaring het beste in overweging nemen? De kans is groot, dat bij een bespreking niet de inhoud en intentie van de tekst, maar de formuleringen onderwerp van gesprek worden. 'Is het niet wat zwaar aangezet?' zal men geneigd zijn te zeggen, om vervolgens de inhoud naast zich neer te leggen. Er is dan geen poging geweest om te begrijpen *waarom* deze tekst geschreven is. Om dat wel mogelijk te maken, is het nodig om het proces dat tot 'Accra' leidde ook in eigen kring te ondergaan, om serieus met elkaar in gesprek te gaan over dat diepe gevoel van onbehagen, de eigen motivatie, over de eigen moeite én de successen bij het werken aan een betere wereld.

Het doorzien van de dingen die gaande zijn, het onderscheiden van de tekenen der tijden, wat de diepste beweegredenen en wat de verborgen motieven zijn: dat is funda-

⁸ Oikos heeft deze in vertaling uitgegeven. Zie www.stichtingoikos.nl: > projecten > geloof & economie > globalisering > meer informatie > downloads

menteel voor het kerk-zijn. Dat is het werk van de profeten die koningen wezen op hun dwaalwegen en die valse profeten aanklaagden, omdat ze over vrede spraken waar geen vrede was, omdat er onrecht heerste. Het ontmythologiseren van mooie verhalen hoort daarbij. De kerken doen dit al heel lang als het gaat over de armoede in ons eigen land. Kreten als dat wij 'offers moeten brengen om het economisch beter te laten gaan' ontmaskeren ze als een vorm van afgoderij, omdat hier mensen gereduceerd worden tot niet meer dan middelen voor de doeleinden van anderen. Zo te spreken is een taak van de kerk.

De Accra verklaring probeert precies dit te doen. Een paragraaf die de titel draagt de *tekenen der tijden onderscheiden* waarschuwt: 'Want wat je ziet, is de werkelijkheid niet. Wat je hoort, moet iets wat je niet hoort, verbergen.' We zullen met andere oren moeten leren luisteren en met andere ogen leren kijken om vat te krijgen op de economische belangen (zoals de honger naar olie), die weggemoffeld worden achter ideële motieven voor globalisering. We moeten zo slim zijn als de slangen, opdat we vervolgens in ons handelen zo argeloos als de duiven kunnen zijn! Als kerken kunnen we dat ook, juist omdat we onderdeel uitmaken van een wereldwijde gemeenschap. De mogelijkheden die dat ons biedt, zouden we veel beter moeten leren gebruiken.

De Wereldraad van Kerken en het AGAPE-rapport

Gerechtigheid heeft altijd centraal gestaan in het spreken en handelen van de Wereldraad van Kerken. Ook tijdens de Assemblee in Porto Alegre (februari 2006) was gerechtigheid een belangrijk aandachtspunt. Tijdens de Assemblee in Harare (1998) werd globalisering geïdentificeerd als belang-

rijke oorzaak van veel onrecht. In Harare werd de lidkerken gevraagd om te werken aan een alternatieve manier van leven, die de manier van denken die globalisering ons opdringt onder kritiek stelt. 'Christenen moeten weerstand bieden tegen de eenzijdige overheersing door economische en culturele globalisering,' klonk de oproep.

Zo startte een intensief bezinningsproces, dat de naam AGAPE kreeg. Dit is de afkorting van *Alternative Globalization Addressing People and Earth* (letterlijk: alternatieve globalisering die zich richt op mensen en de aarde). Agape is ook het

bijbelse woord voor de overvloedige genade en liefde van God. In het kader van het AGAPE proces, belegden de Wereldraad en de andere internationale oecumenische organisaties (de WARC en de Lutherse Wereldfederatie), in samenwerking met regionale en nationale raden van kerken, over de hele wereld consultaties. In elke regio ging de aandacht uit naar de problemen die economische globalisering daar veroorzaakt. Zo vertelden Argentijnse christenen hoe hun eens rijke land verarmde, terwijl een kleine groep zich verrijkte. En in Oost Europa vertelden vertegenwoordigers van Oost-Europese kerken over hun hoop toen de Muur verdween, en over hun diepe ontgoocheling toen op advies van de IMF het kapitalisme werd ingevoerd, zonder

sociale bescherming tegen werkeloosheid, armoede en criminaliteit.

Ook de kerken van West- en Zuid-Europa kwamen binnen het AGAPE proces bij elkaar in 2002 in Soesterberg. Daar spraken ze over de gevolgen van globalisering in hun eigen samenlevingen. Kerken uit enkele landen hadden daarover eigen documenten opgesteld. Uit de bespreking bleek hoezeer de processen van globalisering op elkaar lijken. Een opvallend, steeds terugkerend punt was de *economisering* van het leven. Uit al deze consultaties kwamen, behalve brieven, ook aanbevelingen voort voor kerken, overheden, organisaties en individuele gelovigen.

De Wereldraad voerde in het kader van het AGAPE proces ook gesprekken met de Wereldbank en met het IMF. Met de christelijke hulporganisaties waarmee de Wereldraad samenwerkt, werd een studieproject opgezet over rijkdom en armoede. De kern hiervan bestond uit vierentwintig studies van specifieke situaties uit de hele wereld.

Al deze ervaringen werden verwerkt tot het AGAPE document, dat werd ingebracht als voorbereidingsmateriaal voor de Assemblee van Porto Alegre.⁹ Het document bevat een visie op globalisering, hoofdstukken over handel en financiering, voorbeelden van mensen die proberen vorm te geven aan alternatieven en een reeks aanbevelingen voor acties van kerken en christenen op verschillende terreinen.

Transformatie is een centraal begrip in het AGAPE document:

- > Met de term **transformative justice** wordt aangegeven geven dat kwalitatieve veranderingen nodig zijn, die het economische systeem vanuit de kern anders inrichten.
- > Op dezelfde manier spreekt het document over **transformative communities**: groepen mensen die 'het geloof leven' (*live the faith*) door te leven in de geest van de 'agape', de liefde van God..

Gelovigen uit alle windstreken hebben aan het AGAPE document bijgedragen. Hun aanbevelingen betreffen concrete onderwerpen, die echter nog wel per lokale situatie moeten worden uitgewerkt.

Een greep uit de adviezen aan regionale en plaatselijke kerken:

1. Werk aan de 'economie van het genoeg' als alternatief voor de 'economie van hebzucht en strijd'. Doe dit in samenwerking met organisaties van andersgelovigen.
2. Werk aan bekering tot houdbare consumptie en productie. Bevorder het kopen van de producten van eerlijke handel.
3. Gebruik geld en beheer kerkelijke financiën naar bijbelse maatstaven.

⁹ Oikos gaf de tekst in vertaling uit: Porto Alegre 2006. Op weg naar gerechtigheid en duurzaamheid (Utrecht, 2005).

- Investeer alleen in bedrijven die maatschappelijk en ecologisch verantwoord handelen en gebruik alleen de diensten van alternatieve banken.
4. Sluit aan bij de wereldwijde strijd tegen de privatisering van openbare goederen en diensten.
  5. Ondersteun de biologische landbouw en ondersteun het verzet tegen de agrobusiness en de bio-industrie.
  6. Steun efficiënt gebruik van hulpbronnen en energie, evenals de transitie van fossiele brandstoffen naar duurzame energiebronnen. Kies daar zelf ook voor.

Ook specifieke actoren zijn in het AGAPE proces onder de loep genomen. Wie doet wat? Wie verrijkt zich, bijvoorbeeld, ten koste van welke armen? Zo richtte de aandacht zich onder andere op corruptie in het Zuiden en op consumptisme in het Noorden. Dit soort schadelijke praktijken vragen om diepere, persoonlijke verandering van actoren. Vandaar het gebed: 'Transformeer ons, vernieuw ons'.

De rooms-katholieke sociale leer

In het rooms-katholieke sociale denken wordt al meer dan een eeuw aandacht geschonken aan economische processen. De encycliciek *Rerum Novarum* van paus Leo XIII (1891) was een antwoord op de schrijnende sociale omstandigheden van de industriële revolutie. Sindsdien is de leer uitgewerkt in andere pauselijke encyclieken, in de documenten van het Tweede Vaticaans Concilie, in documenten van het Vaticaan en in pastorale brieven van bisschoppenconferenties en van individuele bisschoppen over de hele wereld.

Fundamenteel in het rooms-katholieke sociale denken is een mensbeeld met twee accenten. Enerzijds zijn mensen door God met verstand en vrije wil geschapen (personaliteit). Daaraan ontleen mensen *als individuen* hun onvervreemdbare *waardigheid*. Anderzijds zijn mensen door God als sociale wezens geschapen (socialiteit). Daaraan ontleen menselijke *gemeenschappen* hun niet-reduceerbare waarde als *common good*. Uit beide aspecten van dit mensbeeld vloeien sociale normen voort. Als het gaat om het handelen van het individu in de samenleving, zijn de centrale begrippen: liefde, solidariteit en verantwoordelijkheid. Als het gaat om de structurele inrichting van de samenleving, zijn dat de kernbegrippen: rechtvaardigheid, subsidiariteit en participatie.

In 1986 publiceerden de Amerikaanse bisschoppen een pastorale brief onder de titel *Economische rechtvaardigheid voor allen: de katholieke sociale leer en de economie van de VS*. Op een heldere manier verwoordden zij daarin waar het om draait in een christelijke visie op het economische leven:

De waardigheid van de menselijke persoon, verwerkt in gemeenschap met anderen, is de maatstaf waarnaar alle aspecten van het economische leven

moeten worden beoordeeld. Alle menselijke wezens zijn daarom doeleinden die moeten worden gediend door de instellingen die de economie vormen en geen middelen om te worden uitgebuit voor nader bepaalde doeleinden. (...) Overal waar onze economische regelingen nalaten zich aan te passen aan de eisen van de menselijke waardigheid die in gemeenschap wordt beleefd, moeten ze ter discussie worden gesteld en veranderd.

Ook paus Johannes Paulus II waarschuwde herhaaldelijk tegen de mondiale situatie, waarin menselijke ontwikkeling wereldwijd wordt belemmerd door zondige structuren die te herleiden zijn tot het najagen van gewin en macht ten koste van de menselijke waardigheid. Volgens de paus zijn deze structuren een opeenstapeling van talloze persoonlijke zonden. Alleen door *solidariteit* te betrachten, kunnen we deze structuren overwinnen. Solidariteit betekent: je inzetten voor het welbevinden van de ander en bereid zijn om eventueel je eigen leven te geven voor die ander. De kerk, als gemeenschap van gelovigen, kan zo werken aan de humanisering van het globaliseringsproces. In het jubeljaar 2000 deed de paus de oproep om de arme Lazarus nu eindelijk een volwaardige plaats te gunnen aan de tafel van de rijken. Zijn indringende verzoek om een globalisering van solidariteit is intussen de hele wereld overgegaan.

Paus Benedictus XVI zet deze lijn door, met in het bijzonder aandacht voor het milieu. Hij heeft zowel rooms-katholieke gelovigen als seculiere staten opgeroepen om maatregelen te nemen die de vernietiging van het natuur-erfgoed tegengaan.¹⁰ Volgens de paus hangt het welzijn van de hele mensheid daarvan af. Daarom worden milieuvervuiling en overconsumptie nu ook door het Vaticaan geduid als *zonden*.

In een missiebrief ter gelegenheid van Pinksteren 2006, spreken ook de Nederlandse bisschoppen van een missionaire opdracht om economisch onrecht aan te kaarten.¹¹ Als we de profeten lezen, zeggen de bisschoppen, dan zien we dat het aanbidden van de rijkdom het dienen van God en de naaste in de weg staat. Als we ons niet op een kritische manier met de economie bezighouden, lopen we gevaar dat we *afgoderij* bedrijven. Op veel bijeenkomsten van de WARC en de Wereldraad wordt samengewerkt met de Rooms-katholieke Kerk. In deze drie organen leeft een vergelijkbaar kritisch perspectief op de huidige richting en effecten van economische globalisering.

Gespreksvragen

- 1 Hoe ziet u de relatie tussen het christelijke geloof en de economie?

¹⁰ Zie onder andere Message of His Holiness Pope Benedict XVI for the Celebration of the World Day of Peace (1 januari 2008): secties 7 en 8.

¹¹ Getuigen van de hoop die in ons leeft! Bisschoppelijke brief over Missie in de 21e eeuw. Pinksteren, 2006.

Licht uw redenen toe:

- geen relatie (Geloof is een privé-aangelegenheid)
- conflict (De economie dient Mammon)
- harmonie (God beloont hard werken met rijkdom)
- verheffend (Geloof stimuleert eerlijkheid op de werkvloer)
- paradoxaal (Een christen durft vuile handen te maken, maar vraagt wel om vergiffenis)
- transformerend (Wie werkt aan een betere wereld, werkt mee aan de komst van het Koninkrijk van God op aarde).

Probeer als groep een gedeelde visie op de relatie geloof – economie te verwoorden. Of: leer vanuit verschillende invalshoeken te begrijpen en te waarderen hoe de ene visie de andere wellicht kan aanvullen.

(Wie heeft tenslotte de waarheid in pacht?)

- 2 Kerken uit het Zuiden en Oost Europa, evenals de paus en bisschoppen-conferenties, hebben kerken in rijke delen van de wereld opgeroepen tot solidariteit met de slachtoffers van onrechtvaardige globalisering.
  - Hoe zou het komen dat kerken in de rijke delen van de wereld tot nog toe niet of nauwelijks op deze oproepen reageren?
  - Bent u het eens met de uitspraak dat de integriteit van ons geloof op het spel staat als we blijven zwijgen over de huidige economische orde?

- 3 De Wereldraad van Kerken zegt dat we, omwille van gerechtigheid en duurzaamheid, het mondiale economische systeem vanuit de kern anders moeten gaan inrichten (*transformative justice*).
  - Wat zouden, in grote lijnen, de kenmerken zijn van een rechtvaardiger en duurzamer systeem?
  - Hoe zou u samen met anderen (binnen en/of buiten de kerk) hieraan kunnen werken?

- 4 De WARC roept op tot een *processus confessionis*, een proces van toenemend inzicht, bewustmaking en belijden.
  - Wat zegt het begrip belijden u?
  - Wat is de kracht en wat zijn de risico's van een *processus confessionis* in het streven naar sociale en persoonlijke transformatie? Licht dit toe.
  - Op welke wijze zouden individuele gelovigen, lokale en nationale kerken vorm kunnen geven aan deze oproep?

Viering

Gebruik de AGAPE oproep – voor liefde en actie van de Wereldraad van Kerken in Porto Alegre 2006 voor een liturgische viering. Voor liederen, teksten, gebeden en de Nederlandse tekst van de oproep, zie de Oikos publicatie *De andere wereld van Porto Alegre. De oogst van de 9e Assemblee van de Wereldraad van Kerken*, hoofdstuk 3.

(download via www.geloofwaardige-economie.nl/materialen).

Deel II

Urgente spanningsvelden

Ik vermaan u dan, broeders, met beroep op de barmhartigheden Gods, dat gij uw lichamen stelt tot een levend, heilig en Gode welgevallig offer: dit is uw redelijke eredienst. En wordt niet gelijkvormig aan deze wereld, maar wordt hervormd door de vernieuwing van uw denken, opdat gij moogt erkennen wat de wil van God is, het goede, welgevallige en volkomene.

(Rom. 12:1,2 NBG)

Kerkgangers en theologen worden steeds vaker geconfronteerd met de effecten van economische globalisering op kwetsbare individuen, bevolkingsgroepen, plant- en diersoorten en ecosystemen. Bij veel mensen blijft de vraag hangen wat plaatselijke kerken kunnen doen in reactie op deze ontwikkelingen.

Makkelijke antwoorden zijn meestal niet te geven. Vaak blijkt er sprake te zijn van dilemma's die – zeker op het eerste gezicht en vaak ook bij nadere beschouwing – geen aantrekkelijke uitweg bieden. Daarom is het goed om met elkaar in gesprek te gaan over deze vragen en gezamenlijk naar antwoorden te zoeken. Samen zien we tenslotte meer dan alleen.

De drie casusverhalen in dit deel van het praktijkboek bieden een concreet startpunt. Deze fictieve, maar op recente ontwikkelingen gebaseerde verhalen belichten drie urgente spanningsvelden, waarmee economische globalisering ons anno 2008 confronteert:

1. voedselvoorziening en milieu
2. arbeid en zingeving en
3. klimaatverandering en arm-rijkverhoudingen¹³

Na iedere casus volgt een aantal vragen of suggesties om mee aan de slag te gaan.

Verder biedt de reflectie *Hoe het verder* ging een theologisch perspectief op de problematiek van klimaatverandering en gerechtigheid. Naast een korte introductie bestaat deze reflectie met name uit een hedendaagse vertelling van de heilsgeschiedenis, een *'theologie van de Heilige Geest' in een tijd van klimaatverandering*.¹³ De vertelling past niet alleen bij de derde casus, maar ook bij de eerste en tweede. In alle casusverhalen speelt klimaatverandering

namelijk een sleutelrol. Zo wordt in de eerste casus de mondiale voedselvoorziening onder andere op twee manieren bedreigd door klimaatverandering: door de resulterende misoogsten en door de toenemende teelt van biobrandstoffen. Ook in de tweede casus spelen de door klimaatverandering gestimuleerde biograndstoffen een belangrijke rol.

Om temidden van de details van deze verhalen toch helder te blijven zien, verdient het aanbeveling om één centrale vraag steeds in het oog te houden: *Hoe kan de economie in dienst van Gods schepping komen?* De achtergrondinformatie over globalisering in het eerste deel van dit praktijkboek kan behulpzaam zijn bij het doordenken van de casusverhalen. De praktijkvoorbeelden in het derde deel kunnen als illustraties dienen bij het doordenken van plaatselijke handelingsperspectieven.

¹² Deze casusverhalen vormden een startpunt voor discussies tijdens de conferentie 'Economie in dienst van de schepping' op 17 maart 2008 in Nijmegen. Ook maakten zij deel uit van de interdisciplinaire essaywedstrijd 'People, Profit, Mammon?' voor studenten. Een verslag over de conferentie en de beste essays zijn te vinden op de website www.geloofwaardige-economie.nl.

¹³ Deze vertelling is door Louke van Wensveen uitgesproken tijdens de conferentie 'Economie in dienst van de schepping', als onderdeel van een theologische reflectie op de casus *klimaatverandering en arm-rijkverhoudingen*.

1 Pizza of kikkers

Een casus over voedselvoorziening en milieu

De dreiging van een mondiaal voedseltekort zal nog intensiever gebruik van chemische gewasbeschermingsmiddelen en kunstmest tot gevolg hebben, terwijl de milieurisico's hiervan juist steeds duidelijker worden. Een toxicoloog (expert in giftige stoffen), werkzaam in de chemische industrie, probeert vanuit zijn geloof op een wijze koers aan te sturen. Juist in zijn kerkgemeenschap mist hij echter begrip voor wat hij ziet als een urgent dilemma.

Vijfendertig jaar al werkt Heiko als toxicoloog bij Agrochemie, een Nederlandse multinational op het gebied van kunstmest en 'gewasbeschermingsmiddelen'. Heiko is trots op zijn werk. Hij ziet zijn bijdrage aan een betaalbare én in zijn ogen veilige mondiale voedselvoorziening als een vorm van rentmeesterschap. Een ander gaat naar een ontwikkelingsland en deelt maïsmeel uit, licht hij graag toe. Hijzelf zorgt ervoor dat die maïs er in de eerste plaats ook is. Als het aan Heiko lag, dan zouden ze zelfs genetisch gemanipuleerde maïs sturen, want die kun je nóg efficiënter verbouwen en met nóg minder gezondheidsrisico's voor de mens. Maar dat mag volgens de Europese regelgeving nu eenmaal niet.

Dit alles had hij laatst nog in de kerkenraadsvergadering gezegd. Daar was toch wel vreemde repliek op gekomen van Annegien, het nieuwe lid met het grijze haar, de deftige tongval en de groene agenda van de liturgiecommissie. Annegien bleek tegen ontwikkelingshulp te zijn, met name tegen het uitdelen van maïsmeel – althans, zo had Heiko het begrepen. Verder scheen ze meer om ecosystemen te geven dan om mensen, want ze ging eindeloos door over het effect van pesticiden op kikkerpopulaties en van genetische manipulatie op inheemse maïssoorten. Gelukkig had de dominee haar tot orde geroepen met de bemiddelende opmerking dat we inderdaad de armsten der aarde, dus zowel hongerlijdende mensen als bedreigde diersoorten, niet moeten vergeten.

Juist in wat de dominee had gezegd, zit voor Heiko echter een angel. Het ergert hem al een paar dagen. Tegenover zijn vriend Ad lucht hij uiteindelijk zijn hart tijdens hun zondagse biljartpartij in Ads kelder. “Zijn mensen niet een trapje hoger geschapen dan planten en dieren? Gaat ons menselijk belang dus niet vóór als het er op aan komt? Want het zál er binnenkort op aan komen.” Heiko’s biljartballen raken hun doelen met ongewoon grote precisie. “Ik zeg je, Ad, Agrochemie gaat al uit van enorme, blijvende tekorten op de internationale voedselmarkten. Vijf jaar geleden nog werd dat voor totale lariekoek gehouden.”

“Als je het mij vraagt, is het dat nog steeds. Paniekzaaiërij.” Ad was altijd nóg een graadje nuchterder dan Heiko.

“Zou je denken, hè, maar er verandert ineens heel veel. Zoals de heroriëntatie van de landbouw op biobrandstoffen, dus wordt er minder voedsel verbouwd. Er gaan ook steeds meer oogsten mislukken door extreme droogte óf juist overstromingen. Komt door klimaatverandering...”

“Geloof je dat?”

“Ja, zo onderhand wel. Maar luister eens, ook al was het niet waar, dan wil toch binnenkort iedere Chinees en Indiër pizza gaan eten? Stel je eens voor wat een berg kaas daarop moet, wat weer grote druk gaat zetten op de markt voor veevoer. Dus moeten we juist nú niet moeilijk gaan doen als kikkers angstaanvallen krijgen van een paar moleculen pesticide in de sloot!” “Jij gaat vandaag winnen”, voorspelt Ad, terwijl hij de biljartsituatie overziet.

“In jouw kelder wel, maar op straat en in de kerk lijk ik eerder de verstoten profeet. Die milieumode zal ons nog eens de das om doen! Het is net of types als Annegien dromen over vrede, terwijl de Duitsers voor de grens staan.”

Verwerkingsvragen

- 1 Bent u het eens met de analyse van Heiko? Wat vindt u van de opvattingen waarop hij zijn argument baseert?
  - Heiko ziet zijn werk als een vorm van rentmeesterschap.
  - Hij is een voorstander van genetisch gemanipuleerde maïs.
  - Hij vindt dat ons menselijk belang vóór de belangen van de niet-menselijke natuur gaat.
  - Heiko gelooft in de maakbaarheid van de samenleving.
- 2 Wat zou Annegien tijdens de kerkenraadsvergadering gezegd kunnen hebben, waardoor Heiko de indruk kreeg dat ze tegen ontwikkelingshulp en het uitdelen van maïsmeel is?
  - > Bij het inleven in de standpunten van Annegien en Heiko kan een rollenspel behulpzaam zijn. Ook de rol van predikant zou daarbij ingevuld kunnen worden.
- 3 Hoe kunnen kerken bijdragen aan de theologische reflectie van maatschappelijk betrokken leden zoals Heiko én Annegien?
  - Zou de predikant nog een keer terug moeten komen op de thematiek? Zo ja, op welke wijze?
  - Is er begrip binnen de kerkelijke gemeenschap voor vergelijkbare dilemma’s? Wissel ervaringen met elkaar uit.
  - Welke rol zou pastorale zorg bij dergelijke vragen kunnen spelen?
- 4 Wat verstaat u zelf onder rentmeesterschap? Welke (bijbelse) waarden spelen een rol wanneer werk als een vorm van rentmeesterschap wordt gezien?
- 5 Op welke manieren kunnen kerken zich voorbereiden op structurele, mondiale voedseltekorten en de oplopende druk op het milieu? (Suggestie: lees hierbij ook het praktijkvoorbeeld uit Bennekom, ‘Kerk-op-woensdag’, zie pagina 45.)

Suggesties

- > Bereken op <http://www.voedselvoetafdruk.nl/> hoeveel energie en ruimte uw voedingspatroon van onze aarde vergt.
  - Vergelijk uw voetafdruk met voetafdrukken uit andere landen. Wat valt op?
  - Welke praktische tips zijn bruikbaar om de voedselvoetafdruk te verkleinen?
  - Hoe gaat u dat – eventueel met anderen – aanpakken?
  - Organiseer een wereldmaaltijd
(zie o.a. <http://www.kerkinactie.nl/40dagentijd2007> en <http://www.werelddelen.nl/wereldmaaltijd.htm>)

- > Bereid een viering voor rond het thema 'voedsel'. Gebruik symbolen als zaden en vruchten waardoor mensen zich een beeld kunnen vormen van het thema. Ook foto's en statistieken bieden mogelijkheden. Voor ideeën (gebeden, opzet, e.d.) zie www.missieraad.nl of de materialen van DISK.
- > Schrijf met elkaar argumenten in reactie op het volgende dilemma en bepaal uw standpunt:

Het dilemma van de sperzieboontjes

- > Kiezen we, vanwege het milieu, alleen sperzieboontjes uit eigen land (die dan alleen in het 'boontjesseizoen' verkrijgbaar zijn),
- > of kiezen we, om zich ontwikkelende economieën in Afrika te stimuleren, juist sperzieboontjes die van ver worden ingescheept (en die dan het hele jaar door verkrijgbaar zijn)?

Informatie

- Bij de Projectgroep Kerk & Milieu van de Raad van Kerken in Nederland zijn diverse materialen te downloaden of te bestellen rondom duurzaamheid en rechtvaardigheid. Zie: www.kerkenmilieu.nl.
- DISK heeft veel materialen rondom voedsel en arbeid, onder andere gericht op de zondag van de arbeid en de bid- en dankdagen voor gewas en arbeid - veelal met handreikingen voor liturgie en gesprek, maar ook met andere mogelijkheden om het thema voedsel op te pakken. Zie, onder andere, het themaboekje Werken aan voedsel (€ 1,25 excl. porto) en de Handreiking voor liturgie en gesprek (€ 2,35 excl. porto). Beide bij DISK (www.disk-arbeidspastoraat.nl) verkrijgbaar.
- www.fao.org/foodclimate/conference/en/ ('World Food Security and the Challenges of Climate Change and Bio energy': een recente voedseltop in Rome, 3-5 juni 2008).
- www.millenniumassessment.org/en/index.aspx: een VN rapport.
- www.ecen.org: website van het European Christian Environmental Network.
- www.stichtinggoikos.nl/globalisering_downloads

2 De groene woestijn

Een casus over arbeid en zingeving

Door de groeiende vraag naar suikerriet voor de productie van ethanol en plastic komen kleine veehouders in Brazilië voor de vraag te staan of ze hun traditionele band met prairieland en koeien moeten inruilen voor een leven in dienst van de geïndustrialiseerde suikerrieteelt. Een jonge boer probeert zijn opties te overzien, ook vanuit zijn geloof. Kan zijn priester hem bijstaan? En hoe kunnen kerken inspelen op de onderliggende globaliseringprocessen?

Luiz Valente is een trotse, jonge boer. Op de uitgestrekte graslanden van zuidelijk Brazilië verdient hij zijn *pao de cada dia*, zijn dagelijks brood, zoals zijn vader en grootvader dat ook al deden: met een paar vleeskoeien op enkele tientallen hectares eigen land. Zijn vrouw Inez verbouwt maïs, bonen en paprika's in de moestuin naast hun kleine huis. Op deze manier komen ze net rond.

Er is echter nog een ander perspectief – sinds een week, als Luiz tenminste zijn oren kan geloven. Hij droomt ervan tijdens het jaarlijkse brandmerken van de nieuwe kalveren, een stinkende klus, die hem altijd licht misselijk maakt. (Maar tegenover Julio, de helpende buurman, houdt hij zich wel

stoer.) Luiz droomt van de metamorfose van zijn grond van grasland tot een ‘groene woestijn’ van wuivend suikerriet, deel van Brazilië’s nieuwe wereldglorie.¹⁴

Precies een week geleden heeft Luiz onverwachts bezoek gekregen van een vertegenwoordiger van de Sugarsweet Company, de grootste suikerproducent van Brazilië. De man vertelde hem dat een aantal *minifundios*, kleine grondbezitters in de regio, door het bedrijf waren geselecteerd vanwege de uitstekende ligging en kwaliteit van hun land. Sugarsweet zou graag met hen samenwerken om hun land nóg productiever te maken. Een paar koeien verspreid laten grazen was namelijk niet efficiënt. Er kon véél meer uit de grond gehaald worden met moderne landbouwtechnieken. Vooral suikerriet was lucratief. Niet alleen zou de wereldmarkt voor ethanol voorlopig hard doorgroeien, maar Sugarsweet wilde ook plastic uit suikerriet maken, want Brazilië werd steeds moderner en had veel plastic nodig. Liefst van eigen bodem.¹⁵ Daar zou Luiz een bijdrage aan kunnen leveren door zijn land aan Sugarsweet te leasen. Zelf zou hij – hij was toch verantwoordelijk en ambitieus – met een goed contract opzichter kunnen worden van de landarbeiders. Verder zou Sugarsweet hem een nieuw huis in het dorp aanbieden, in ruil voor zijn oude en wat vervallen woning, die de sterk geautomatiseerde suikerrietteelt in de weg zou staan.

Luiz legt het brandijzer terug in het vuur, terwijl buurman Julio een volgend kalf vangt. Het dier rolt angstig met zijn ogen, wat Luiz doet denken aan de ogen van Inez, toen hij haar vertelde over het moderne huis in de groene woestijn. Ze had heel anders op het aanbod van Sugarsweet gereageerd dan hijzelf. Hij had verwacht dat ze ook enthousiast zou zijn, maar ze was juist stil geworden. Geen van zijn argumenten kon haar vertrouwde glimlach terugtoveren. Uiteindelijk had ze hem alleen maar gesmeekt om met haar neef Antonio te gaan praten, die vier jaar geleden ook op suikerriet was overgestapt.

Zondag was Luiz naar neef Antonio gelift om diens situatie eindelijk eens met eigen ogen te zien. Al bij het oversteken van de grote rivier had hij het gevoel in een andere wereld te belanden, een onbewoonde, groene planeet, waar hij als een muis door het reuzenriet dwaalde. Antonio liet hem zijn akkers en zijn huis zien, alles nieuw. Vooral de glanzende waterkraan in de keuken maakte indruk op Luiz. Ook Antonio zelf was de oude niet meer. Hij had een buikje gekregen en zijn overhemd hing deels uit zijn broek. Veel zei hij eigenlijk niet. Op het land schopte hij tegen de afbrokkelende rand van een regengeul. Thuis keek hij herhaaldelijk naar een ingelijst kiekje op de televisie, de laatste foto van zijn kudde.

¹⁴ De uitdrukking ‘groene woestijn’ heeft een positieve connotatie voor de suikerrietsector.

¹⁵ Het gaat hier om LDPE plastic, dat uit ethanol gemaakt kan worden. LDPE wordt onder andere gebruikt voor plastic zakken.

Toch is de droom van de groene woestijn in Luiz blijven leven. De vertegenwoordiger van Sugarsweet heeft hem voorgerekend, hoe hij uit de opbrengst van de lease en zijn werk als opzichter elk schooljaar zijn kinderen in nieuwe kleren zou kunnen steken. In geval van nood zou hij bovendien een dokter kunnen betalen. En voor Inez zou hij eindelijk een kanten tafelkleed kunnen kopen. Verder heeft buurman Julio, die eenzelfde aanbod overweegt, hem verteld dat Sugarsweet als degelijk bedrijf bekend stond. Dat klopte ook wel, vindt Luiz, want ze stuurden een vertegenwoordiger die kwam onderhandelen en geen militie die je van je land joeg, zoals je ook wel eens hoorde.¹⁶

“En?” vraagt Julio bij het laatste kalf. “Heb je al besloten? Je weet het: ik ga ervoor. Dan kan ik je volgend jaar dus niet meer helpen met dit stinkwerk. Dan rook ik een sigaar en geef ik alleen nog maar orders, há! Mijn pastor zegt ook dat Gods wil voor mij die kant op wijst. Ik ben God trouw, dus word ik beloond met een beter leven!”¹⁷

“Zo gelovig als jij ben ik niet,” aarzelt Luiz. Bij het beeld van de sigaar zag hij ook een hangbuik en een slonzig overhemd. “Ik zal er eens met mijn priester over praten.”

Verwerkingsvragen

- 1 Welke aspecten van economische globalisering illustreert het verhaal van Luiz?
- 2 Luiz aarzelt, zijn vrouw Inez is angstig.
  - Wat houden deze aarzeling en angst precies in?
  - Is er begrip binnen de kerkelijke gemeenschap voor vergelijkbare dilemma’s en gevoelens? Wissel ervaringen met elkaar uit.
- 3 Het dilemma van Luiz wordt bepaald door drie samenhangende én concurrerende velden van sociale, ecologische en financieel-economische waarden (*People, Planet, Profit*).
  - Welke gevolgen heeft een keuze voor de Sugarsweet Company op de verhouding van deze drie waardeelden?
  - Heeft Luiz een echte keuzemogelijkheid, of is zijn keuzevrijheid beperkt? Leg uit.
- 4 Onder invloed van globalisering zijn er verschuivingen op het gebied van werkgelegenheid waarneembaar, die voor sommige sectoren leiden tot afnemende werkgelegenheid of verplaatsing van werk naar het buiten-

¹⁶ De van hun land verdreven Braziliaanse boeren hebben zich verenigd in de *Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra* (Landloze Arbeidersbeweging).

Zie: <http://www.grassrootsonline.org/term/landless-workers-movement-mst>

¹⁷ Julio verwoordt hier een prosperity gospel theologie. Deze groeit momenteel sterk in Zuid-Amerika en in delen van Afrika en Azië. Zie: http://www.religionlink.org/tip_060227.php

land. Ook moeten mensen steeds vaker overstappen op heel andere vormen van werk dan ze gewend zijn.

- Kunt u een aantal voorbeelden hiervan noemen in Nederland?
- Wat voor passende antwoorden kunnen kerken geven op deze ontwikkelingen – in Nederland, in een opkomende economie zoals Brazilië, en in ontwikkelingslanden?
- Wat vindt u van de reactie van de pastor van Julio?
- Wat zou de priester voor Luiz en Inez kunnen betekenen?
- Wat zou pastoraat in de Nederlandse situatie kunnen inhouden?

- 5 Voor veel mensen geeft werk, betaald of vrijwillig, zin aan het bestaan. Zingeving vanuit arbeid en zingeving vanuit geloof kunnen in elkaars verlengde liggen, maar kunnen ook op gespannen voet met elkaar staan.
- Kunt u daarvan voorbeelden noemen? (zie bijvoorbeeld het praktijkvoorbeeld uit Spijkenisse, pagina 51)
  - Herkent u dit in uw eigen (vrijwilligers)werk?

Informatie

- Voor de Braziliaanse context, zie *De andere wereld van Porto Alegre. De oogst van de 9e Assemblee van de Wereldraad van Kerken* (Utrecht: Oikos, 2006): hoofdstuk 2.1. (www.geloofwaardige-economie.nl/materialen).
- DISK heeft diverse materialen rondom arbeid en zingeving, bijvoorbeeld het *Handboek Arbeid, Zin en Geloof*, (2006).
- Voor informatie over duurzame levensvoorziening, zie www.grassrootsonline.org.

3 Engeltjes in het luchtruim

Een casus over klimaatverandering en arm-rijk verhoudingen

Klimaatverandering heeft onevenredig ernstige gevolgen voor armen in het Zuiden, terwijl in het Noorden de productie en consumptie van CO₂-zware luxeartikelen onverminderd doorzet. Een vrouwelijke ondernemer, ontwerper van een eigen lijn merkartikelen voor de Nederlandse leefstijlmarkt, voelt zich persoonlijk aangesproken door de situatie. Zal ze voldoende sociaal en spiritueel kapitaal vinden om stappen te ondernemen?

Liduin is ondernemer. Kunstzinnig én zakelijk gewiekt, heeft ze een eigen lijn van leefstijlproducten voor de Nederlandse markt ontwikkeld. Haar ontwerpen, variërend van lakenhoezen en wasknijperdoosjes tot gesigeneerde verjaardagskaarten, stralen een romantische huisstijl uit met veel roosjes en tierelantijnen. En engeltjes, want Liduin gelooft in hun bescherming: de engeltjes leggen haar en haar dochter ook zakelijk gezien aardig in de watten.

Toch wil het ontwerpen vandaag niet lukken. De zon schijnt op Liduins bureau, de koffie smaakt prima, maar voor haar liggen alleen maar schetsen van prullaria vindt ze zelf. Oppervlakkig gedoe. Of ziet ze de dingen opeens

anders, had ze dezelfde ontwerpen gisteren nog goed gevonden? Liduin denkt aan Ernst, haar vriend, en hoe hij gisteren had gestraald tijdens haar welkomstentje. Maar niet vanwege haar heerlijke ovenschotel, 'griet op een bedje van prei'. Ernst had met zijn gedachten duidelijk nog in het Zuid-Afrika gezeten, waar hij als redacteur van een glossy spiritueel toerismeblad net een grote rondreis had gemaakt.

Wat Ernst daar gezien had, gaf eigenlijk helemaal geen reden tot stralen. "Wildgroei in het Krugerpark," vertelde hij Liduin. Je kon door de dichte begroeiing de dieren haast niet meer zien. Veel zebra's en wildebeesten waren bovendien uit het park vertrokken. Waarschijnlijk een eerste teken van klimaatverandering. Dorpsmensen bij de grens met Zimbabwe hadden het trouwens ook moeilijk met het nieuwe weerspatroon. Ernst had in zo'n dorp Moreblessings ontmoet, een Aids-weduwe, die nu ook nog door de droogte de oogst van haar hectare was verloren. Toch had Moreblessings Ernst hartelijk toegelachen en hem warme *bossiestee* aangeboden.

Die rooibosthee kwam uit een hooikist, een gift van een plaatselijke ontwikkelingsorganisatie. Terug in zijn hotelkamer had Ernst op de website van de organisatie ontdekt, dat zulke hooikisten werden verspreid om door energiebesparing zowel armen te helpen als te compenseren voor de CO₂-uitstoot van het Noorden. Dit laatste werd bewerkstelligd via subsidie uit een noordelijke ontwikkelingspot.¹⁸ Bij het lezen hiervan had Ernst zich ineens vreselijk geschaamd. Moreblessings, met weinig meer op de wereld dan haar geloof, dat ze ook nog eens rijkelijk met hem had gedeeld in haar hartelijke lach, compenseerde voor de CO₂-uitspattingen van zijn luxereizen met een hooikist? Ter plekke had hij besloten om de focus van zijn tijdschrift aan te passen. Innerlijke pelgrimage als duurzaam spiritueel toerisme, daar zou hij zich voortaan op richten. Dat kon ook zónder dat hij en zijn abonnees de wereld afreisden. "Vanaf dat moment," vertrouwde Ernst stralend aan Liduin toe, "is het alsof de lach van Moreblessings bij mij is komen inwonen."

Terwijl ze een schets in reepjes scheurt, bedenkt Liduin dat ze zich eigenlijk gewoon jaloers voelt. Ze wil zélf de oorzaak zijn van de lach van Ernst. Of zelf óók zo als een engel kunnen stralen. Ja, dat laatste nog wel meer, dan zouden zij en Ernst iets heel intiems delen. Maar zou dat niet automatisch betekenen dat ook zij haar bedrijf klimaatvriendelijk moest maken? Natuurlijk, haar dwarsliggende tekenpennetje heeft haar dat vanochtend al willen zeggen!

Als ervaren zakenvrouw overziet Liduin meteen wat een klimaatvriendelijke koerswijziging voor haar bedrijf zou betekenen. De luxeproducten afbouwen. Het klimaatprofiel van de overige producten meten en dan zo veel

¹⁸ Voor vergelijkbare programma's, zie www.fairclimate.nl van ICCO en Kerk in Actie (voormalig: Klimaatplan).

mogelijk verlagen. Voor de resterende CO₂-uitstoot compensatie regelen, door bijvoorbeeld bomen te laten aanplanten. En een nieuwe lijn CO₂-reducerende producten ontwikkelen. Misschien wel met rozen beschilderde hooikisten, gebouwd van plaatselijk, duurzaam larikshout...

Maar durft ze het risico wel aan? Als ze klanten zou verliezen, zouden er dan tegelijkertijd nieuwe bijkomen om haar bedrijfje, als een vangnet van klimaatengeltjes, hoog en droog te houden? Bovendien: heeft Ernst de feiten wel juist? En moet ze niet oppassen dat ze een bedrijfsbeslissing met een geloofssprong gaat verwarren? Bedachtzaam loopt Liduin naar de keuken, schenkt een tweede kop koffie in en zet het apparaat uit. In ieder geval, besluit ze, zal ze voor die tweede kop voortaan een thermosfles gebruiken. Ineens ziet ze ook een productlijn van thermosflessen voor zich, beschilderd met klimaatengeltjes. Laag risico, schat ze in, terwijl ze naar haar bureau terugsnelt om het ontwerp meteen te schetsen. Wel moet ze schimpend om zichzelf lachen. Voor vandaag heeft ze in ieder geval haar geweten afgekocht. Maar wat doet ze morgen?

Verwerkingsvragen en suggesties

- Liduin en Ernst zouden zichzelf waarschijnlijk identificeren als Culturele Creatieven. Wereldwijd is dit een snel groeiende groep, die beschreven kan worden als 'een nieuwe stam van mensen die globaal maatschappelijk engagement koppelen aan persoonlijk welzijn'.¹⁹
  - Is het wenselijk dat kerken aansluiting zoeken bij Culterele Creatieven om vorm te geven aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid?
  - Zo ja, is het ook mogelijk? Wat zouden ze in dat geval samen kunnen doen en wat zouden ze daarin voor elkaar kunnen betekenen?
  - Wat kunt u hier persoonlijk mee?
- Wat voor passende antwoorden kunnen kerken geven op het fenomeen klimaatverandering?
  - > Voor tips en CO₂-scans voor huishoudens en kerken, zie www.fairclimate.nl en www.rechtvaardigheidenvrede.be.
- Wat is voor u zó van waarde, dat u het graag wilt bewaren en doorgeven aan de volgende generaties? Met andere woorden: wat betekent duurzaamheid concreet voor uzelf?
- Wat kan duurzaamheid betekenen voor een lokale geloofsgemeenschap?
  - > Voor verbindingen met het bijbelse gedachtegoed, zie bijvoorbeeld Genesis 1 en 2 (rentmeesterschap), Leviticus 25 (jubeljaar) en Psalmen 8, 24:1-6, 104 (van wie is de aarde?).
- Westerse consumptiepatronen produceren veel CO₂, waardoor de

¹⁹ Zie www.duurzame-info.be voor een korte beschrijving en zelftest.

opwarming van de aarde versnelt. Moeten kerken zich daarom weer sterk maken tegen de oude doodzonde van de hebzucht of vereist deze tijd een andere aanpak? Zo ja, welke?

- 6 Hoe zou er binnen de gemeente of parochie meer aandacht aan Schepping, milieu en het klimaatprobleem besteed kunnen worden? Ideeën zijn bijvoorbeeld liturgisch bloemschikken, *de zondag van de Schepping/Scheppingsperiode* en de aanstelling van een *groene diaken*.
- > Voor suggesties, zie: www.kerkenmilieu.nl.

Informatie

- www.ipcc.ch: IPCC rapporten over klimaatverandering.
- www.un.org/climatechange: VN activiteiten met betrekking tot klimaatverandering.
- www.un.org/millenniumgoals; www.millenniumdoelen.nl; www.een.nl: VN Millennium Development Goals met betrekking tot ontwikkeling.
- www.mvo-platform.nl: informatie over Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen in Nederland.
- www.wri.org/project/bell: World Resource Institute, BELL programma voor bedrijven.
- www.usccb.org/sdwp/ejp/climate/lettersalerts.shtml: rooms-katholieke activiteiten met betrekking tot klimaatverandering (in de Verenigde Staten).
- www.oikoumene.org/en/programmes/justice-diakonia-and-responsibility-for-creation.html: programma's van de Wereldraad van Kerken met betrekking tot klimaatverandering.
- www.stichtinggoikos.nl/duurzaamheidengerechtigheid

4 Reflectie: Hoe het verder ging²⁰

Introductie

Onze menselijke productie van kooldioxide vervult binnen de grote chemische cycli van de aarde in principe de rol van een *gift*: kooldioxide is nodig voor fotosynthese, een essentiële schakel in de meeste ecosystemen. Momenteel produceren wij mensen echter te veel kooldioxide. We geven dus eigenlijk *te veel van het goede* en de aarde kan die overdaad niet verwerken. Klimaatverandering is het gevolg.

Klimaatverandering en (on)heilsgeschiedenis

Bezien vanuit de christelijke traditie, is de geschiedenis van de aarde een heilsgeschiedenis. Volgens de verhaallijn van deze heilsgeschiedenis bevinden wij ons nu in het 'hoofdstuk' van de Kerk: een tijd van langzaam, maar hoopvol *herstel* van een ontworpen Schepping. Hierin mogen wij ons gesteund weten door de goddelijke nabijheid in de vorm van de Heilige Geest.

²⁰ Deze reflectie over kerk-zijn in een tijd van klimaatverandering is gebaseerd op een presentatie van Louke van Wensveen tijdens de conferentie 'Economie in dienst van de schepping' (Radboud Universiteit Nijmegen, 17 maart 2008).

De tekenen van onze tijd duiden echter allerm minst op een periode van herstel. In tegendeel, het lijkt erop dat we in een andere verhaallijn zijn beland met een alternatieve afloop, waarin het kwade overwint en de aarde als chaos achterblijft (de Complete Vernietiging). In deze onheilsgeschiedenis wacht juist 'de kleinen der aarde' – de armen in het Zuiden en ook veel niet-menselijke diersoorten – een langdurig en zwaar leed.

Zo te redeneren lijkt logisch, maar voor christenen is het eigenlijk juist ónlogisch. Christelijke hoop op heil is namelijk niet gebaseerd op historische trends, maar op wat de exegeet J.P. Versteeg heeft geduid als 'het heden van de toekomst'. Het gaat hierbij om een houding van vertrouwen, die gevoed wordt door een levend geloof in de werking en werkelijkheid van de Geest (vgl. Rom. 8). Vanuit dit vertrouwen beluisterd, klinkt ook het verhaal van onze tijd als een hoofdstuk in een heilsgeschiedenis.

Sprekende beelden van de Geest

In de context van klimaatverandering biedt het 'leven in de tijd van de Kerk' onverwacht perspectief als we stil staan bij de metaforen van de Heilige Geest, die de christelijke traditie ons heeft meegegeven. De Geest is een gift die zich manifesteert als wind, als vuur en als een duif. Juist in een tijd van klimaatverandering is het opvallend hoe deze beelden bij elkaar passen, richting geven en ons kunnen sterken.

Hoe het verder ging

I.

In den beginne was de gift en de gift was bij God en de gift was God.²¹ En de gift was de Wind, een stevige storm die zes dagen over de oerzee en de oerwouden blies, tot hij de mond van het eerste mensdier binnenwoei. In het hart van die eersteling werd de Wind een Vuur en fluisterde: 'Zie, het is goed'. En de mens ademde in en uit: in de gift van de planten, en uit een gift terug aan de planten, en weer in, en weer uit... en dat was de zevende dag.

II.

Misschien was het té goed om te geloven, dat het genoeg was voor de mens om te ademen en zo, zonder verder veel te doen, gift te zijn binnen het web van de Schepping. In ieder geval keek de mens op een kwade dag naar een pruimenboom en kreeg een idee: laat ik voor die boom niet alleen gift zijn, maar hem ook eens actief een gift géven. Laat ik twee handen vol pruimen plukken en die opeten. Dan kan ik vanavond al de boom eens goed bemesten.

Daar ging het mis. Vooral in het Noorden verleidden de mensenkinderen

zichzelf om steeds meer te gaan *doen*. Veel doen werd door ingewikkelde productiesystemen zelfs een noodzaak – en daardoor ook een juk. Zo kregen de Noorderlingen behoefte aan hulpmiddelen. Ze vonden de verbrandingsmotor uit, een soort protest voor hun ontoereikend geachte innerlijke Vuur. En het protestvuur van de Noorderlingen verspreidde zich in een paar eeuwen over de hele wereld. De mensen noemden de vuurzee, die zo veel kracht en macht bracht, 'globalisering'. En de leiders van de Noorderlingen zeiden trots: "Zie, het is goed!"

III

Ze hadden beter kunnen weten. Ooit, lang geleden, was er een enorme stormvloed geweest, waarin bijna alle mensen en dieren die toen leefden, waren verdronken.²² De Wind had getierd en geraasd en had de zeeën opgezweept tot het water vrijwel de hele aardbol had schoongeveegd. Van de bonte Schepping was nog maar één paar van elke diersoort over, en een olijftakje. Uiteindelijk had de wind dat ene takje opgepikt en meegenomen. Toen was de Wind Duif geworden, en de Duif was de gift, die vrede en hoop bracht aan de overlevenden. Die stille middag had het mensenpaar een prachtige regenboog gezien en tegen elkaar gezegd: "De Wind geeft én neemt. Laten we dankbaar zijn, dat wij nog ademen en elkaar verwarmen. We moeten die Wind niet meer uitdagen, zeg! Vanavond zullen we maar géén kampvuur bouwen."

IV.

Tientallen eeuwen lang bleven de mensenkinderen het verhaal van de Grote Vloed vertellen. Ze begonnen te denken dat het een fabel was en schrokken er niet voor terug om weer veel vuren te stoken en ook elkaar met vuur te bestoken. "We bestrijden het kwaad en redden de wereld," maakten ze elkaar wijs. Zo druk hadden ze het, dat ze geen rust vonden om een voorbeeld te nemen aan de arme timmermanszoon, die liet zien dat je de gift niet hoefde te verbeteren door er iets bovenop te doen: dat de gift er al wás – want Hijzelf was de gift. "Geloof het maar," zei hij tegen één van de mensendochters. "Ga maar zitten, Martha, en blaas nu eens lekker uit. Dan zul je zien: wij zijn vanzelf al gift voor elkaar."²³

V.

Voor de Noorderlingen vonden dat té mooi om te geloven. Sterker nog, ze waren zo uit de klei getrokken, dat het Goede Nieuws hun romantisch in de oren klonk, en daar hadden ze een hekel aan. Liever brachten ze hun verbrandingsmotoren naar arme mensen in het Zuiden, dat was tenminste nuttig.

Tot op een slechte dag de uitstoot aan gassen van al die protestvuren van de

²¹ Zie Johannes 1:1. Voor deze parafrase, zie Matthew Fox, *Creation Spirituality: Liberating Gifts for the Peoples of the Earth* (New York: HarperCollins, 1991): 1.

²² Zie Genesis 7:19-24

²³ Zie Lucas 10: 38-42

atmosfeer zo'n broeikas hadden gemaakt, dat het gesmolten poolijs zomaar de hutten van de Zuiderlingen begon weg te spoelen. Andere Zuiderlingen, die meer in het binnenland woonden, kregen juist te kampen met hittegolven en hun oogsten verdorpen. De Noorderlingen lazen erover in de krant. De meesten hadden het te druk om door te hebben, dat het opwarmen van de aarde het nut van hun aan het Zuiden gedoneerde verbrandingsmotoren inmiddels ondermijnde. Maar sommige Noorderlingen schrokken wakker. Hun werd ineens duidelijk dat ze door al hun vuren te véél van het goede aan de Schepping gaven. Hun giften waren boven de proportie van een gift uitgestegen en brachten nu juist schade.

Ze konden beter gewoon weer meer zijn en minder dóen, bedachten de geschrokken Noordelingen, maar dat viel ze niet gemakkelijk. Sommigen vertrouwden er niet echt op dat het zou werken en gingen, om hun angst te bedwingen, maar weer druk dingen doen. Anderen raakten verveeld, omdat ze nooit geleerd hadden om gewoon te zijn. Weer anderen voelden zich schuldig als ze niet hard bezig bleven, vervormd als ze waren door hun werkeethiek.

Maar er waren ook Noorderlingen, die doorkregen dat ze, wat de kunst van het zijn betreft, juist iets konden leren van de vele Zuiderlingen, die deze kunst nooit hadden verloren.²⁴ En wat bleek? Wie het eenmaal durfde om gewoon te zijn, om eenvoudigweg in en uit te ademen, begon een wonderlijk vertrouwen te voelen.²⁵ Deze Noordelingen zeiden verbaasd tegen elkaar: "Kijk, zowaar! Nu we minder druk zijn met buiten vuren te stoken, groeit er in ons binnenste een Vuur." En ze straalden, wat een aanstekelijk effect had op de mensen om hen heen.²⁶

Doordat heel wat Noordelingen eenvoudiger gingen leven, begon het welstandsverschil tussen hen en de Zuiderlingen van lieverlee af te nemen. Knappe economen zorgden er ondertussen voor dat dit ongehoorde, mondiale veranderingsproces wereldwijd zonder al te grote schokken kon plaatsvinden. Daardoor gingen de armen in het Zuiden er niet op achteruit, maar werd hun bestaan juist menswaardiger.

Uiteindelijk werd het proces van klimaatverandering niet afdoende geremd om zeven miljard mensen én legio plant- en diersoorten recht te doen. De aarde leefde voort, maar met een litteken. Nog eeuwen later rouwden de mensen om dit verlies, om de allergrootste kaalslag ooit. Maar ook in hun rouw vonden ze troost in de goddelijke nabijheid, die als de vrije wind in hun adem woonde, die als een vuur hun harten verwarmde, en die in hun oren klonk als de roep van een duif bij het ochtendgloren.²⁷

²⁴ Zie Marcus 12:41-44

²⁵ Zie Romeinen 8:14-18

²⁶ Zie Handelingen 2

²⁷ Zie Lucas 22: 61-62; Mattheüs 25: 75; Marcus 14: 72

Verwerkingsuggesties

- > Gebruik dit verhaal liturgisch, als moment van bezinning op de thematiek van klimaatverandering. In de voetnoten staan bijbelteksten genoemd die erbij passen.
- > Organiseer een *serie avondgebeden* rond het thema 'behoud van de schepping', bijvoorbeeld gebaseerd op de psalmen of de 'Liederen over het behoud van de Aarde' (zie www.kerkenmilieu.nl/muziek/alles.html > muziek).

Een economie gebaseerd op samenwerking, wederkerigheid en solidariteit is een economie van het leven. (...) Een economie van het leven is niet doel in zichzelf, het is een middel om de genezing en de groei mogelijk te maken van mensen, van samenlevingen en van de aarde. Zo'n economie vertaalt agape naar de praktijk toe.²⁸

Een economie gebaseerd op samenwerking, wederkerigheid en solidariteit: wie wil dat nu niet? Tegelijkertijd twijfelen veel mensen of dit menselijke én bijbelse ideaal in een globaliserende wereld nog haalbaar en houdbaar is. Toch zijn er ook kerken en groepen gelovigen die zich niet neerleggen bij een mondiale economie waarin de sociale samenhang verloren gaat en de kloof tussen rijk en arm toeneemt. Deze kerken en groepen tonen maatschappelijke verantwoordelijkheid door van zich te laten horen en door hun idealen om te zetten in actie.²⁹

De voorbeelden die in dit deel van het praktijkboek worden beschreven, zijn de weerslag van interviews met predikanten, pastores, diakenen en actieve gemeente- en parochieleden over hun motivatie, werkwijze en resultaten.

1. 'Kerk-op-woensdag' is ontstaan vanuit de ZWO-taakgroep 'Kerk, Milieu en Samenleving' van de Protestantse Gemeente in Bennekom. Tijdens een actie voor de zustergemeente in Tsjechië verkochten gemeenteleden groenten uit de eigen tuin op het kerkplein. Hieruit groeide zowel een biologische seizoensmarkt als een bewuste en solidaire kerkgemeenschap.
2. In Den Haag zet STEK zich in voor kwetsbare mensen. In het openlucht buurthuis 'De Nieuwe Loot' krijgen mens én milieu nieuwe kansen.

²⁸ Bron: Agape-document van de Wereldraad van Kerken (2006).

²⁹ Medewerkers van Kerk in Actie en Stichting Oikos hebben zeventien interviews gehouden in het najaar van 2007 en het voorjaar van 2008. Van deze interviews zijn er zes opgenomen in dit praktijkboek. De bevindingen van de andere interviews zijn meegenomen in de analyse binnen het project 'Werken aan een geloofwaardige economie'.

3. In Sittard werden pastores en diaconale groepen steeds vaker geconfronteerd met hulpvragen van mensen die geen menswaardig bestaan meer konden opbouwen. Een oecumenische werkgroep startte vervolgens het inloophuis Bie Zefke. Veel vrijwilligers komen nu zelf uit de daklozenwereld.
4. Vanuit het liturgische 'bidden voor de nood van de wereld' is in Spijkenisse het oecumenische project 'Vrede voor de Stad' ontstaan. Er wordt onder andere samengewerkt met de stichting Leergeld en het vluchtelingenproject 'Ons Pardon'. Voorheen moesten de plaatselijke kerken op zoek naar manieren om zich maatschappelijk te profileren; nu is het andersom en komen de mensen in Spijkenisse naar de kerken toe.
5. In Driebergen zijn de kerken op kritische wijze betrokken bij de uitvoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning. Ook dragen de kerken bij aan plaatselijke beleidsvorming, door diaconale vertegenwoordiging in de WMO adviesraad van de Utrechtse Heuvelrug. Een mooi oecumenisch bijeffect: om naar de overheid toe met één stem te kunnen spreken, gaan de kerken steeds meer samenwerken.
6. De Werkgroep Arme Kant van Friesland is ontstaan vanuit het kerkelijk maatschappelijk activeringswerk. De werkgroep is uitgegroeid tot een sociale alliantie voor armoedebestrijding, waarin ook niet-kerkelijke organisaties participeren. Arme Kant van Friesland creëert bewustwording van de armoedeproblematiek, zowel binnen de Friese kerken en diaconieën als in de bredere Friese samenleving.

Globaal genomen speelt het eerste praktijkvoorbeelden in een meer landelijke omgeving (Bennekom). De volgende twee voorbeelden hebben vooral te maken met grootstedelijke problematiek (Den Haag en Sittard). Daarna volgen voorbeelden uit twee middelgrote plaatsen: Spijkenisse en Driebergen. Het laatste praktijkvoorbeeld is provinciaal – Friesland – met lokale componenten.

In deze praktijkvoorbeelden zien we niet alleen hoe kerken plaatselijk aan 'geloofwaardige' globalisering kunnen werken, maar ook hoe zulke activiteiten inspiratie worden voor een contextuele manier van geloven en theologische bezinning. Actualiteit en locatie zorgen namelijk niet alleen voor aanleidingen en mogelijkheden om tot actie over te gaan, maar beïnvloeden ook de stijl, aanpak en geloofsbezinning van plaatselijke kerkgemeenschappen.

Maatschappelijk verantwoorde activiteiten van kerken in antwoord op economische globalisering zijn in feite normale diaconale activiteiten, die gebaseerd zijn op de Bijbel en christelijke tradities: omzien naar de zwakken: de armen, weduwen en wezen en de vreemdeling. In één van de interviews werd dit als volgt verwoord:

Maatschappelijke verantwoordelijkheid van kerken houdt eigenlijk in dat je het perspectief van de slachtoffers, van de mensen die tekort komen door de manier waarop wij de wereldeconomie hebben ingericht, steeds weer inbrengt en dat je van daaruit ook steeds weer je zelf en de samenleving onder kritiek stelt. Vanuit de roeping die je hebt als kerk, moet je daar aandacht aan besteden. En dat moet je ook op jezelf betrekken: wat kun je daarmee en wat kun je daaraan doen. De kerk is er om die vragen levend te houden.

Het ontvankelijk blijven voor het perspectief van de kwetsbaren en voor kritische zelfreflectie zou je kunnen zien als het werk van de Geest van God. Een andere geïnterviewde opperde dan ook:

Dat veronderstelt oefening en meditatie, in gebed, vieringen en Bijbelverhalen. *Het is een soort kern, waarbij het wat meer ontvankelijke en het meer actieve ontzettend bij elkaar horen.* Ik denk dat het ook bij de kerk hoort om aan te wijzen waar je iets van de Geest van God tegenkomt.

Aan de slag

De zes praktijkvoorbeelden kunnen als inspiratiebron dienen om als kerkelijke gemeente of parochie te gaan werken aan ‘geloofwaardige’ globalisering (zie het vierde deel van dit praktijkboek). Ze zijn niet bedoeld om letterlijk over te nemen, want elke plaatselijke kerk heeft unieke giften en beperkingen, die vorm zullen geven aan eigen actie en bezinning. De gespreksvragen bij ieder praktijkvoorbeeld kunnen gebruikt worden om uw eigen visie en ideeën te ontwikkelen.

1 ‘Kerk-op-woensdag’ in Bennekom

In gesprek met dr. David Ketel, voorzitter van de ZWO-taakgroep Kerk en Milieu/Samenleving in Bennekom

In de Protestantse Gemeente Bennekom bestaat sinds 2000 het project ‘Kerk-op-woensdag’. Het project werd geïnitieerd door de ZWO-taakgroep ‘Kerk en Milieu/Samenleving’.³⁰ Het plaatsje met zo’n 15.000 inwoners is gelegen in een groene omgeving en kent een grote agrarische sector. Verder hebben veel mensen een groentetuintje. In deze groene context kwam ‘Kerk-op-woensdag’ snel op gang.

Toen de zustergemeente in Kosd, Tsjechië, een nieuw orgel nodig had, kwamen enkele gemeenteleden op het idee om groenten uit de eigen tuin te verkopen op het kerkplein. Immers: niet alle verbouwde groenten worden zelf opgegeten, er blijft wel eens wat over. Verschillende mensen verzamelden de groenten en op het kerkplein ontstond een markt. Elke woensdagochtend van half juni tot half september vindt deze groentemarkt plaats. Hoewel de weekopbrengst niet al te groot is, is het totaalbedrag per seizoen noemenswaardig: zo’n € 3.000 tot € 5.000 wordt er jaarlijks verdiend.

Volgens dr. David Ketel, voorzitter van de ZWO-taakgroep ‘Kerk en Milieu/Samenleving’ in Bennekom, voorziet de markt met name in een sociale behoefte:

Kerkleden vinden het fijn om gedurende de week ook eens bij elkaar te komen. De groenteverkoop draagt echt bij tot gemeenschapsvorming. Je ziet ook mensen van andere kerken meedoen én niet-kerkelijke mensen komen langs. Die reageren wel eens verbaasd: vrolijk en actief zijn kan in de kerk dus ook!

Na het eerste jaar, toen het geld voor de zustergemeente in Kosd al binnen was, kwam er een vervolg. Vrijwilligers gingen samenwerken om de tuinen te onderhouden en te zorgen voor de oogst, het vervoer en de verkoop. Ook ging het kerkgebouw op woensdag open, terwijl de groentemarkt voor de deur plaatsvindt. Er werd contact gelegd met een zorgboerderij in de regio, die voor zijn biologische opbrengst een afzetmarkt vond bij ‘Kerk-op-woensdag’. In samenwerking met de Universiteit Wageningen heeft men vervolgens het idee van een ‘helende tuin’ ontwikkeld, waarin de relatie patiënt-grond centraal staat. Via ‘Kerk-op-woensdag’ ontstond een lokaal netwerk tussen kerk, zorgsector en wetenschap.

³⁰ ZWO is een afkorting voor Zending, Werelddiaconaat en Ontwikkelingssamenwerking.

In de winterperiode ligt het project stil. Op deze manier worden de betrokken vrijwilligers niet overbelast. Gedurende enkele maanden werken zij hard aan het project, dat is een overzichtelijke periode. Zo treedt er geen vermoeidheid op en komen de vrijwilligers een volgend seizoen met nieuwe energie weer terug.

'Kerk-op-woensdag' heeft ook een doorwerking naar andere activiteiten van de Protestantse Gemeente in Bennekom. Zo zijn kerkelijke groepen, vanuit een groeiend milieubewustzijn, gaan nadenken over energie en klimaatverandering. Er kwam aandacht voor het Klimaatplan van Kerk in Actie³¹ en kerkleden gingen aan de slag om het energieverbruik van het kerkgebouw te verminderen. Met sensoren werd wetenschappelijk onderzocht hoe je de kerk optimaal kunt verwarmen zonder aan comfort in te moeten boeten. De zo ontwikkelde meetmethode is nu ook beschikbaar voor andere gemeentes. Verder onderzoekt de kerk mogelijkheden van windmolens en zonnepanelen voor de kerkelijke energievoorziening.

Dankzij deze praktische activiteiten viel de Accra verklaring bij de Protestantse Gemeente in Bennekom in vruchtbare aarde. Een jaar lang diende deze verklaring als thema in bijeenkomsten en kerkdiensten. Tijdens groot-huisbezoeken werd de verklaring voorgelegd en besproken. Gaandeweg ging de gemeente verbanden zien tussen de groenteverkoop, het bewust omgaan met energie en wat er vanuit de kerken in het Zuiden gevraagd wordt in de Accra-verklaring. Dr. Ketel: "Op deze manier ben je geloofwaardig, je doet wat zegt. Woord en daad zijn in harmonie."

Verwerkingsuggesties

- 1 Wat valt u op in dit praktijkvoorbeeld? Wat spreekt u aan?
- 2 Wat laat 'Kerk-op-woensdag' zien over de relatie tussen actie en bezinning?
- 3 Wat heeft 'Kerk-op-woensdag' van doen met werken aan 'geloofwaardige' globalisering?
- 4 Wat zou u, vertaald naar uw eigen lokale context, met de ervaringen van 'Kerk-op-woensdag' kunnen doen?

2 Openlucht buurthuis 'De Nieuwe Loot'

In gesprek met mw. Nienke van Dijk, directeur van STEK

De stichting STEK - 'voor Stad en Kerk' - in Den Haag zet zich in voor kwetsbare mensen in de stad en draagt bij aan een goede omgang tussen verschillende bevolkingsgroepen. Op een eigentijdse manier wordt binnen deze diaconale uitvoeringsorganisatie van de Protestantse Gemeente Den Haag vormgegeven aan de christelijke traditie van barmhartigheid en gerechtigheid.

Het werk van STEK is een combinatie van buurtwerk en vormingswerk. STEK assisteert buurten bij omgevingsverkenningen, armoedebestrijding, omgaan met de Wet Maatschappelijke Ondersteuning, opvang van asielzoekers en relaties met migrantenkerken. STEK functioneert ook als diaconaal uitvoeringsbureau van de Haagse kerken en biedt de plaatselijke kerken advies en ondersteuning. Verder voert STEK projecten uit met financiering van de overheid.

Een vernieuwend project van STEK is het openlucht buurthuis 'De Nieuwe Loot', aan de rand van Den Haag. 'De Nieuwe Loot' is een tuinproject met als doel het verbinden van mensen in een kwetsbare positie. Er wordt veel aandacht gegeven aan beleving en zingeving. Bovendien functioneert 'De Nieuwe Loot' als een plek voor ontmoeting van mensen uit de buurt.

Zij kunnen er altijd binnenlopen voor een kop koffie en een praatje – of ervaren wat het is om mee te werken in de tuin, om te oogsten van een moestuin, om ondersteund te worden in het leven en om te kunnen genieten van de natuur. Er zijn educatieve programma's over duurzaamheid en ecologisch tuinieren. Een deel van de opbrengst van de moestuin gaat naar de voedselbank.

In de directe omgeving wordt samengewerkt met basisscholen en verzorgingshuizen. Samen met de Marcuskerk in de wijk worden er openluchtvieringen en zowel creatieve als recreatieve activiteiten georganiseerd. En samen met de buurt organiseert STEK openluchtmaaltijden en een buurtbrunch.

Voor sommige betrokkenen is STEK ook een plek om te werken aan reïntegratie. Een paar schippers, die vanwege quotabeperkingen door de gemeente Den Haag zijn uitgekocht, doen er hun verplichte uren vrijwilligerswerk. Een van deze schippers over zijn werk bij 'De Nieuwe Loot':

Ik wilde graag iets in de buitenlucht. Zo ben ik hier terechtgekomen en ik heb er nog steeds geen spijt van. Het is iedere keer alsof ik een dagje naar de camping ga: lekker buiten, veel groen en je ziet het opknappen als je hier wat langer werkt.

Het werk van STEK is te karakteriseren als *levensbeschouwelijk en maatschappelijk verantwoord ondernemerschap*. Het eigen maatschappelijk functioneren van de organisatie is met het kwaliteitsmodel INK (Instituut Nederlandse Kwaliteit) getoetst. Dat heeft onder meer geleid tot duurzame inkoop en een gerichte opleiding voor een interne medewerker. Voor de beleggingen van de Haagse diaconie, de grootste financier van STEK, is een duurzaamheidsbeleid opgesteld. Gestimuleerd door dit beleid heeft een van de banken waar de diaconie mee samenwerkt een 'christelijke beleggingsportefeuille' opgesteld. Ook anderen kunnen via dit financiële product verantwoord investeren. Zo rollen de MVO-balletjes van STEK op allerlei manieren de economie binnen.

Verwerkingsuggesties

- 1 Wat valt u op in dit voorbeeld? Wat spreekt u aan?
  - > Voor meer informatie, zie www.steknet.nl.
- 2 Wat heeft STEK te maken met barmhartigheid? En wat met gerechtigheid?
- 3 Wat heeft STEK van doen met werken aan 'geloofwaardige' globalisering?
- 4 Wat zou u, vertaald naar uw eigen lokale context, met de ervaringen van STEK kunnen doen?

3 'Bie Zefke' in Sittard

*In gesprek met Har Aben, coördinator,
en Sjannie van der Steeg, vertegenwoordigster van de kerken*

Ter nagedachtenis aan Zefke Mols, een bekende dakloze die een eeuw geleden in Sittard woonde, is in 2005 het project 'Bie Zefke' gestart om daklozen op te vangen. De pastores in Sittard en omgeving hadden geconstateerd, dat zij steeds vaker mensen aan de deur kregen voor een boterham, geld of onderdak. De Raad van Kerken vormde vervolgens een initiatiefgroep voor daklozenopvang en won, met enige moeite, de medewerking van de wethouder. De groep vond een ruimte die op de nominatie stond om gesloopt te worden en kon bewijzen dat de voorziening voor het project noodzakelijk was. Na jaren van voorbereiding opende 'Bie Zefke' in 2005 zijn deuren.

Het opvangen van mensen die dakloos zijn – of beter gezegd: thuisloos zijn – heeft alles in zich wat diaconaat is: je helpt, je trekt bij de overheid aan de bel omdat deze mensen ook rechten hebben en je doet niets waar ze niet zelf bij betrokken zijn of zelf om vragen. Het gaat er niet om deze thuislozen te veranderen, maar om ze nabij te zijn en ze een plek geven in de samenleving.

Aanvankelijk stonden de betrokken vrijwilligers nog ver af van de thuislozen. Ze voelden zich geroepen om te verzinnen wat ze 'voor deze mensen' konden doen. Dat was een probleem. Ze moesten een omslag maken om gewoon naast de thuislozen te gaan zitten. Inmiddels komen veel vrijwil-

ligers zelf uit de daklozenwereld. Ze zijn daardoor ook een voorbeeld voor andere thuislozen. Enkele jongens geven nu voorlichting op de MBO-opleiding aan vierdejaars studenten woonbegeleiding.

Het project 'Bie Zefke' omvat alle werken van barmhartigheid. Mensen krijgen eten en drinken, kleding, gezelschap en onderdak. Als ze ziek zijn of in de gevangenis verblijven, krijgen ze bezoek. Als er mensen sterven, zorgt Bie Zefke ervoor dat zij een fatsoenlijke begrafenis krijgen en komt er in de huiskamer een persoonlijk aandenken.

'Bie Zefke' brengt de maatschappij ook financieel en sociaal voordeel. De zorg en aandacht die daklozen er krijgen, besparen de samenleving veel onkosten. Met een beetje aandrang van medewerkers gaan zieke thuislozen bijvoorbeeld naar de dokter en krijgen medicatie, die voorkomt dat zij naar het ziekenhuis moeten. 'Bie Zefke' functioneert voor de betrokkenen als een gezin, een buurt of een gemeenschap. Er is veel zorg voor elkaar. Mensen ervaren dat ze er niet alleen voor staan. Zoiets kunnen overheidsvoorzieningen en instellingen niet bieden. Op deze manier versterkt civil society ook sociaal de huidige samenleving, waarin door individualisering en mondiale ontwikkelingen steeds meer gaten vallen.

Verwerkingssuggesties

1. Wat valt u op in dit voorbeeld? Wat spreekt u aan?
  - > Voor meer informatie, zie www.bie-zefke.nl.
2. Welke stappen zijn er te onderscheiden in de ontwikkeling van het project 'Bie Zefke'?
3. Hoe zou u binnen uw eigen gemeente of parochie invulling kunnen geven aan de werken van barmhartigheid?
4. Wat zou u, vertaald naar uw eigen lokale context, met de ervaringen van 'Bie Zefke' kunnen doen?

4 'Vrede voor de Stad' in Spijkenisse

In gesprek met Ds. Dick Sonneveld

Het project 'Vrede voor de Stad' in Spijkenisse is begonnen met bidden voor de stad. Leden van de verschillende kerkgenootschappen nodigden hulpverleners in Spijkenisse (o.a. de politie) uit om samen te bidden voor de nood van de stad. De hulpverleners konden daarbij uitleggen waar en hoe die nood concreet aan de orde was. Van het samen bidden kwam vervolgens samen werken. Ds. Dick Sonneveld legt uit:

Mensen bidden heel verschillend, maar toch bindt bidden mensen aan elkaar. Het brengt mensen ook weer terug bij de vraag: Van waaruit handel ik? Als je niet telkens teruggaat naar je bronnen, verzandt je handelen.

Jaarlijks is er in Spijkenisse een uitzendingsdienst voor vrijwilligers, waarbij alle voorgangers van Spijkenisse aanwezig zijn. Daar komen ook veel niet-kerkelijke vrijwilligers. Verder zijn er thematische gebedsvieringen, waarin één voor één alle projecten centraal staan.

Vanuit deze praktische spiritualiteit ontstaan ook nieuwe projecten. Het ecologieproject, waarin een verband wordt gelegd met de Accra verklaring, is begonnen met spirituele bezinning tijdens een verblijf in het Schotse Iona. In deze ecologische groep wordt niet traditioneel gebeden, maar grijpt men wel steeds terug op de Accra verklaring. Deze tekst werkt daar als bron van spiritualiteit en komt zo tot leven.

Er waren ook werknemers van Shell Spijkenisse meegegaan naar Iona, die vragen gingen stellen in relatie tot hun werk: Hoe zit dat met de zin van mijn arbeid? Met de veiligheid in het bedrijf? Met het werk van Shell in Nigeria? "Ik zal dan niet zeggen: Dit staat in de Bijbel, dus zo moet je handelen," verduidelijkt Sonneveld, "maar wel dat je God moet betrekken bij wat je doet, om dat niet uit elkaar te laten vallen. Wat God dan van je verwacht, is een zoektocht. Die zoektocht ga je mee aan in de projecten die je doet."

'Vrede voor de Stad' is een verzameling mensen die samen de zoektocht aangaan. Er is een directe lijn naar de kerkenraden, maar er zit ook ruimte tussen de groepen en de kerken. Die vrijheid is belangrijk, volgens Sonneveld. Dergelijke initiatieven zouden nooit vanuit de afzonderlijke kerken zijn ontstaan. Daar speelt vaak te veel politiek, of zit men vastgeroest in een bepaalde sociaal-maatschappelijke hoek. Maar op het moment dat de

kerkgenootschappen samen gingen bidden, lukte het wel - terwijl het theoretisch gezien juist nóg problematischer had moeten zijn, want de kerken in Spijkenisse zijn erg verschillend. De kerken ondersteunen 'Vrede voor de Stad', maar niet ieder kerkenraadslid staat er voor de volle honderd procent achter. Die relatieve vrijheid scheidt ademruimte.

'Vrede voor de Stad' formuleert elk jaar voor elk project opnieuw de doelen en werft opnieuw vrijwilligers. Over elk project wordt een DVD gemaakt, die in alle kerken na de dienst vertoond wordt. Een aantal projecten is eenmalig of tijdelijk. In 2006 organiseerde 'Vrede voor de Stad' bijvoorbeeld een armoedeconferentie. Soms neemt de overheid weer verantwoordelijkheden over, of wijzigt het beleid, waardoor een project overbodig wordt.

'Vrede voor de Stad' werkt samen met de voedselbank, de stichting Leer-geld, het vluchtelingenproject 'Ons Pardon', Exodus (in jeugdvangenis De Hartelborgt) en de WMO adviesraad. Tegelijkertijd ervaren de betrokkenen bij 'Vrede voor de Stad' dat ze weinig kunnen verwachten van de plaatselijke confessionele politiek. Met uitzondering van een CDA-wethouder, ondersteunt het CDA de zaak niet. Sommige partijleden vinden namelijk, dat de kerk zich niet met zulke maatschappelijke aangelegenheden moet bemoeien. Misschien speelt concurrentie ook een rol, omdat het CDA in Spijkenisse erg klein is. Wel zijn plaatselijke ondernemers actief betrokken bij sommige projecten.

Het werk van 'Vrede voor de Stad' staat ergens voor en geniet ook bekendheid in Spijkenisse. Voorheen moesten de kerken op zoek naar manieren om zich maatschappelijk te profileren; nu is het andersom en komen de mensen naar de kerken toe.

Verwerkingssuggesties

- 1 Wat valt u op in dit voorbeeld? Wat spreekt u aan?
  - > Voor meer informatie, zie www.vredevoordestad.nl.
- 2 Welke stappen zijn te onderscheiden in de ontwikkeling van 'Vrede voor de Stad'?
- 3 Welke rol spelen gebed en spiritualiteit in dit project? Spreekt dit u aan?
- 4 Werk en zingeving kunnen in elkaars verlengde liggen, maar ook op gespannen voet met elkaar staan. Kunt u hier meer voorbeelden van noemen? (Voor verdere verdieping met betrekking tot arbeid en zingeving kan de casus 'De Groene Woestijn' in het tweede deel van dit praktijkboek worden gebruikt.)
- 5 Wat zou u, vertaald naar uw eigen lokale context, met de ervaringen van Spijkenisse kunnen doen?

5 WMO in Driebergen

In gesprek met diakenen Bram Dekker en Gert Jan Martens

De invoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) krijgt op plaatselijk niveau veel aandacht van diaconieën. In deze wet gaat het om het vormgeven van zorg en welzijn op plaatselijk niveau. Gezien hun diaconale betrokkenheid spelen kerken al gauw een belangrijke rol in dit proces, zowel beleidsmatig als uitvoerend.

In Driebergen hebben kerken gezamenlijk deze rol op zich genomen, maar niet zonder kritische kanttekening. De WMO zal namelijk leiden tot verdere commercialisering van de zorg en tot meer marktwerking, onder andere door aanbestedingen. In dit opzicht ademt de WMO de geest van commercialisering, die kenmerkend is voor de huidige economische globalisering. De vraag of mensen die zorg nodig hebben daarmee goed gediend zijn, geeft kerkelijk betrokkenen in Driebergen reden tot herbezinning.

Diakenen Bram Dekker en Gert Jan Martens zien niet-commerciële organisaties dan ook als belangrijke spelers in het verschuivende veld van de zorgverlening. "De kerk, die zonder winst oogmerk werkt, kan een beter product leveren," stellen zij. Elementen zoals *belangenloze inzet voor mensen en werken vanuit deugden* spelen daarbij een rol. Daarom ondersteunt de diaconie ook zorginstellingen zoals Stichting Timon³² (jeugdhulpverlening) en 't Groene Sticht³³ (een voormalige boerderij in Leidsche Rijn, die nu een opvangfunctie heeft, met daarbij ook een eetcafé en een kringloopwinkel).

In Driebergen is de diaconie vanouds sterk betrokken bij zorg en welzijn. Een paar decennia geleden waren er nog veel kerkelijke stichtingen voor de uitvoering. Die zijn vrijwel allemaal verdwenen, omdat dit soort taken en de financiering ervan naar de overheid zijn verschoven. Met de invoering van de WMO keert nu het tij. De overheid schuift verantwoordelijkheden weer terug naar de samenleving.

Voor Dekker en Martens roept de nieuwe situatie de praktische vraag op, wat voor de diaconie de juiste balans zal zijn tussen het zelf uitvoeren van zorgtaken en het versterken van andere niet-commerciële zorginstellingen.

De vraag die wij onszelf stellen is, of je als ondernemende diaconie nu ook kunt en misschien wel moet meedoen in de aanbestedingen. En of

³² Voor informatie, zie www.timon.nl.

³³ Voor informatie, zie www.groenesticht.nl.

het wenselijk is om daarvoor (opnieuw) professionele levensbeschouwelijke organisaties op te richten. Of is het misschien toch beter om de betrokkenheid bij de besturen van de bestaande instellingen op dit terrein te versterken?

Volgens Dekker en Martens is voor beide opties momenteel nog genoeg bestuurskracht onder kerkleden. Wel vragen ze zich af, of er ook in de toekomst voldoende vrijwilligers zullen zijn die zich structureel willen inzetten voor de uitvoering van zorgtaken:

De trend in de samenleving van individualisering betekent onder meer, dat mensen niet graag meer iets doen in geïnstitutionaliseerde vorm. Veel kerkelijk betrokken mensen zijn actief in allerlei werkgroepen, zoals Amnesty International, ouderenbonden en ook in het buurtwerk, zonder dat het instituut Kerk daar iets mee te maken heeft. Maar wie denkt er nog na over de lange termijn, over kansen en bedreigingen in de samenleving en in de eigen woonplaats? Dat zijn niet de individuen maar de instituten. Die zijn uiteindelijk duurzamer en bieden meer draagvlak voor dit soort werk dan alleen 'professionaliteit'.

In Driebergen zijn kerken niet alleen op kritische wijze betrokken bij de uitvoering van de WMO, maar ook bij de plaatselijke beleidsvorming. De WMO adviesraad van de Utrechtse Heuvelrug heeft twee vertegenwoordigers uit de kerken: één uit de kleine reformatorische kerken en één uit de drie raden van kerken in de regio. Een bijkomend effect van deze betrokkenheid bij de WMO is dat kerken gaan samenwerken om naar de overheid toe met één stem te kunnen spreken. Er ontstaan coalities, die dwars door alle meningsverschillen over theologische kwesties heen gaan. Zo wordt er momenteel gewerkt aan de oprichting van een breed, diaconaal platform.

In sommige gemeenten leidt kerkelijke betrokkenheid bij de WMO tot aarzelende reacties bij wethouders en ambtenaren. "Moeten wij wel iets met de kerk, er is toch een scheiding van kerk en staat?" is een regelmatig geuite twijfel. Andere bestuurders zien de kerk eenvoudigweg als één van de maatschappelijke organisaties die actief zijn op het terrein van zorg en welzijn. Bij hen scoort 'de diaconie' doorgaans beter als merk dan 'de kerk'.

In Driebergen zijn er echter goede contacten met de politiek. Zowel de burgemeester als de wethouder vinden de betrokkenheid van de kerken bij maatschappelijke vragen van zorg en welzijn in het dorp belangrijk en steunen de diaconale activiteiten. De diakenen zoeken dat contact ook zelf op, want ze vinden het belangrijk dat de overheid weet wat zij doen. Dekker en Martens: "Wij willen als kerk zo ook zichtbaar zijn in de samenleving."

Verwerkingsuggesties

- 1 Wat valt u op in dit voorbeeld? Wat spreekt u aan?
  - > Meer informatie kunt u vinden in de brochure van Kerk in Actie over de WMO (met o.a. een samenvatting van de WMO, mogelijkheden voor overleg met de overheid, gevolgen voor diverse groepen en voorbeelden van lokale diaconale activiteiten). Zie www.kerkinactie.nl, via de links Kerk in Actie in uw kerk > Uw plaatselijke diaconale werk > Zorg (inclusief WMO).
- 2 Vanuit welke (economische) achtergronden is de WMO ingevoerd? Hoe is de rol van de overheid in de WMO te karakteriseren?
- 3 Is de scheiding tussen kerk en staat relevant voor de rol van kerken in:
  - a) het uitvoeren van zorgtaken?;
  - b) plaatselijke beleidsvorming rond de WMO?
- 4 Alles wat met zorg en welzijn te maken heeft, is in de WMO ingedeeld in negen prestatievelden en komt onder de regie van de gemeente te vallen. Welke rol willen en kunnen de kerken in de verschillende gebieden spelen? Denk bijvoorbeeld aan:
  - de leefbaarheid van de buurt
  - de deelname van gehandicapten aan de samenleving
  - de opvang van daklozen en verslaafden
  - de ondersteuning van mantelzorgers en vrijwilligers
  - de regeling van huishoudelijke hulp.
- 5 Wat is het voordeel van samenwerking tussen kerken in dit praktijkvoorbeeld? Ziet u nog andere voordelen? Zijn er ook nadelen of valkuilen die aandacht vragen?
- 6 Welke aanknopingspunten ziet u om in uw eigen lokale context wat met de WMO te doen?

6 Werkgroep 'Arme Kant van Friesland'

In gesprek met ds. H.G. Stavenga-Van der Waals, voorzitter

Vanuit het maatschappelijk activeringswerk van de kerken, gestimuleerd door de Raad van Kerken in Nederland en het Arbeidspastoraat DISK, is eind jaren negentig de Werkgroep Arme Kant van Friesland opgezet. Deze werkgroep is uitgegroeid tot een sociale alliantie, waarin ook niet-kerkelijke organisaties participeren (o.a. het Fries orgaan uitkeringsgerechtigden, FNV Bondgenoten, het CNV en Humanitas). De Werkgroep Arme Kant van Friesland telt momenteel twaalf leden. Dini Stavenga, emeritus predikante, is voorzitter.

Arme Kant van Friesland heeft twee doelen: de Friese kerken betrekken bij armoedebestrijding en maatschappelijk draagvlak creëren voor armoedebestrijding. In de praktijk blijkt het eerste doel lastiger te realiseren dan het tweede. Dini Stavenga:

Ik vind het op het ogenblik makkelijker om met niet-kerkelijke organisaties te werken dan met de kerken. Kerken hebben het op dit moment niet makkelijk en zijn geneigd om zich uitsluitend te richten op zichzelf. De interesse [voor armoedebestrijding] is er wel, maar de plaatselijke kerken moeten alle zeilen bijzetten in hun eigen strijd om te overleven. Incidenteel zien ze de armoedeproblematiek wel, maar ze moeten er voortdurend aan herinnerd worden.

De werkgroep heeft meer succes met het creëren van een breed draagvlak voor armoedebestrijding. De provinciale overheid heeft nu ook een Taskforce Armoedebestrijding ingesteld, waarin Stavenga zitting heeft. Arme Kant van Friesland geeft geen directe donaties of ondersteuning aan arme mensen. De werkgroep richt zich op de bewustwording van het probleem in kerken en andere organisaties. Zo organiseert de werkgroep regionale conferenties over de armoedeproblematiek. Verder stimuleert de provinciale werkgroep de oprichting van plaatselijke Arme Kant groepen, die wél direct mensen helpen. Met name de groep in Drachten is heel actief - en was dat al toen de meeste Nederlanders nog zeiden: "Armoede is helemaal geen probleem in ons eigen land, daarvoor moet je in de Derde Wereld zijn." De groep in Drachten heeft bijvoorbeeld een computerproject georganiseerd. Mensen van de Stichting ROC.nl³⁴ herstelden afgeschreven

computers, die aan gezinnen werden gegeven die zich geen computer konden veroorloven.

Mede door de activiteiten van Arme Kant werkgroepen is armoede de afgelopen jaren in Nederland meer op de politieke agenda gekomen. Bezien vanuit een mondiaal perspectief is geen enkele Nederlander écht arm, maar er zijn wel groepen mensen die structureel moeilijk kunnen rondkomen van hun inkomen. Dat zijn vooral uitkeringsgerechtigden, alleenstaande vrouwen met kinderen en mensen die zonder aanvullend pensioen van een AOW moeten leven. Arme Kant van Friesland neemt dan ook het standpunt in, dat de uitkeringen structureel aan de lage kant zijn.

De Arme Kant van Friesland benadrukt het belang van aandacht voor de structurele oorzaken van armoede. Dini Stavenga maakt zich met name zorgen om de huidige 'kapitalistische en liberale tendens':

Vanmorgen nog was ik bij onze drogist hier in het dorp. Die heb ik hier al twintig jaar meegemaakt. Een aardige zaak, een jonge vrouw van nog geen vijfenveertig jaar, die er altijd keihard aan gewerkt heeft en die zaak heeft opgebouwd. Naast haar is een Kruidvat gekomen. Daar gaat de dorpsdrogisterij kapot aan. Door vrije vestiging, heel liberaal, en marktwerking. Onze gemeente Achtkarspelen staat toe dat naast onze drogisterij, die we hier sinds jaar en dag hebben, een Kruidvat verschijnt, die inderdaad lagere prijzen heeft. En zo zijn er heel veel kleine middenstanders kapot geconcurrerd. Dat vind ik om meerdere redenen echt verschrikkelijk.

Stavenga benadrukt ook, dat kerken goed op de hoogte moeten zijn van de sociale kaart van de eigen gemeente. De kerk is er voor de hele samenleving, want 'waar de Here God en Jezus voorgaan in aandacht voor armen, hebben wij maar te volgen'. Daarom moeten kerken aandacht hebben voor hoe de samenleving er plaatselijk uitziet, voor wie er in de knel zitten, voor de armen: de wees en weduwe en ontheemde.

Als een diaconie vervolgens actie wil ondernemen, dan verdient het volgens Stavenga de voorkeur om een geldelijk bedrag te geven én gezamenlijk te zoeken naar de oorzaak van de situatie. Het geldelijke bedrag geeft de mensen de kans om zelf te bepalen wat ze daarvan aanschaffen. Het zoeken naar oorzaken zorgt daarbij ook voor een structurele aanpak. Met deze benadering onderscheidt Arme Kant van Friesland zich van het meer charitatieve, incidentele werk van voedselbanken. Stavenga vreest namelijk, dat zulk charitatief werk de menswaardigheid van mensen kan aantasten: "Zo van: Hier heb je een doos met voer..."

Dini Stavenga adviseert plaatselijke Arme Kant groepen om vooral bondgenootschappen te sluiten met anderen die bezig zijn met armoedebestrijding:

“Je kunt van elkaar hartstikke veel leren. Samen sta je sterker.”

Verwerkingsuggesties

- 1 Wat valt u op in dit voorbeeld? Wat spreekt u aan?
  - > Voor meer informatie, zie www.solidairfriesland.nl, via de link projecten en activiteiten.
- 2 Hoe zou u armoede definiëren? Draagt de huidige economische globalisering bij tot armoede in Nederland, of juist niet?
  - > Voor informatie over de effecten van globalisering op de Nederlandse economie, zie het recente advies van de SER (Sociaal Economische Raad) aan de regering, ‘Duurzame Globalisering: een wereld te winnen’ (www.ser.nl/nl/publicaties/adviezen/2000-2007/2008/b26895.aspx).
- 3 Wat zou u aan armoede in uw eigen lokale context kunnen doen? Welke belemmeringen en kansen voor succes ziet u?

Deel IV Eigen antwoorden op globalisering

Er is veel discussie over wat globalisering ‘drijft’. Is globalisering een proces, dat automatisch verloopt als gevolg van technologische ontwikkelingen? Of is globalisering een project, waar bepaalde belangen en dus mensen achter zitten, die de markt naar hun hand zetten en de indruk wekken dat alles juist door een onzichtbare hand gestuurd wordt? Waarschijnlijk is het een mengelmoes van beide.

Waar je het accent legt, op de procesmatige of de projectmatige kant van globalisering, maakt veel verschil uit voor hoe je denkt er zelf op in te kunnen spelen. Als je gelooft met een automatisch proces te maken te hebben, zul je geneigd zijn te denken dat er weinig anders te doen staat dan je aan te passen en eventuele negatieve gevolgen zo veel mogelijk te ontduiken. Op zijn best zou je kunnen proberen om je slag te slaan uit de ontwikkelingen. Zo zijn overheden in het Noorden momenteel vooral bezig om ‘processen’ van globalisering te faciliteren, teneinde er winst uit te halen en de risico’s te omzeilen. Dit is ook de insteek van het advies dat de Sociaal Economische Raad (SER) in juni 2008 aan de Nederlandse regering heeft gegeven.³⁵

Als je echter concludeert dat je te maken hebt met een door machtsbelangen gestuurd project, zul je eerder geneigd zijn te denken dat er alternatieven zijn en dat het loont om tegengas te geven. Zo groeit er vanuit de maatschappelijke basis momenteel een tegenbeweging, vertegenwoordigd in het Wereld Sociaal Forum (*World Social Forum*), in reactie op globalisering als machtsproject van economische, culturele, politieke en militaire elites.

Wereld Sociaal Forum

Sinds 2001 komen jaarlijks vele duizenden mensen bijeen op het Wereld Sociaal Forum. Het is een ontmoetingsplaats voor sociale bewegingen, netwerken, NGO's (Niet Gouvernementele Organisaties) en andere maatschappelijke organisaties. Ook kerken zijn hier vertegenwoordigd. Hoewel het Wereld Sociaal Forum veelkleurig is,

heeft men gemeenschappelijk dat men protesteert tegen de huidige globalisering, het 'neoliberalisme' en een wereld gedomineerd door geld en imperialisme.

Het Wereld Sociaal Forum vindt tegelijkertijd plaats met het Wereld Economisch Forum in Davos, Zwitserland. Dat is niet toevallig. Op het Wereld Economisch Forum praten regeringsleiders en multinationals met elkaar en vormen samen de sterkste lobbygroep voor vrijhandel en privatisering. Het Wereld Sociaal Forum wil een tegenhanger van het Wereld Economisch Forum zijn, een plaats waar gedebatteerd en nagedacht wordt over *alternatieven* voor de huidige economische globalisering.

Gestreefd wordt naar een andere, betere wereld waarin mensen solidair zijn met elkaar, waarin de universele rechten van de mens en de rechten van alle mannen en vrouwen in alle landen worden gerespecteerd, waarin oog is voor het milieu. Een wereld die gegrondvest is op democratische internationale systemen en instellingen ten dienste van sociale gerechtigheid, gelijkheid en de soevereiniteit van mensen.

Het Europees Sociaal Forum en het Nederlands Sociaal Forum vinden plaats in navolging van het Wereld Sociaal Forum.³⁶

In de christelijke oecumene ligt het accent op globalisering als *project*, om redenen die in het eerste deel van dit praktijkboek aan bod zijn gekomen. Plaatselijke kerken en gelovigen die zich aansluiten bij dit profetische standpunt van de mondiale kerken, worden uitgedaagd tot vindingrijkheid: *Hoe kunnen we, vanuit onze eigen bronnen, laten zien dat het leven om een andere macht draait dan het machtsproject van de economische globalisering?*

³⁶ Zie voor meer informatie: Wereld Sociaal Forum www.forumsocialmundial.org.br, Europees Sociaal Forum www.fse-esf.org en Nederlands Sociaal Forum www.sociaalforum.nl. In 2008 vond geen Wereld Sociaal Forum plaats, maar werd ervoor gekozen om regionale bijeenkomsten te houden.

Wie deze uitdaging aangaat, hoeft het wiel niet helemaal zelf uit te vinden. Noch hoeft een plaatselijke kerk het kruis van de hele wereld te gaan dragen. Bij kerk-zijn hoort eveneens dat je van elkaar kunt leren en erop kunt vertrouwen dat je er nooit alleen voor staat.

Ook in Nederland zijn er binnen plaatselijke kerken al allerlei initiatieven die tot inspiratie kunnen dienen. Het derde deel van dit praktijkboek laat zes voorbeelden zien. Door een tegenkracht te vormen en democratische besluitvorming te eisen, kunnen kerken drempels opwerpen tegen de onrechtvaardige uitwassen van de huidige globalisering. Op sommige plekken zien we zelfs elementen van een tegeneconomie ontstaan, die solidariteit verbindt met plaatselijke, materiële en spirituele veerkracht.

Hier, in het laatste deel van dit praktijkboek, bespreken we een aantal algemene, aan deze levende praktijk ontleende, richtlijnen voor plaatselijke kerken. Verder suggereren we een concreet stappenplan om aan de slag te gaan. Landelijke kerkelijke structuren kunnen met passende ondersteuning (bijv. materialen, workshops, internet portals) zulke plaatselijke initiatieven versterken.

1 Richtlijnen voor plaatselijke kerken en groepen

Wie vanuit eigen bronnen wil laten zien dat het leven om een andere macht draait dan het machtsproject van de economische globalisering, begint een proces dat niet alleen gericht is op externe resultaten, maar ook op interne verandering en vernieuwing. Als kerkgemeenschappen en individuele gelovigen nemen we namelijk ook deel aan de huidige globaliserende economie en plukken de meesten van ons er allerlei vruchten van. Wie helder wil inzien welke mondiale veranderingen in de lijn van gerechtigheid liggen, kan echter niet zelf ongestoord in onrechtvaardige machtsverhoudingen doorleven. Tenslotte: wie scheef blijft leven, die scheef blijft zien. Solidariteit komt alleen van de grond in combinatie met integriteit. (Het Engels heeft daarvoor de mooie uitdrukking: *No outreach without inreach.*) Dat maakt ons persoonlijk kwetsbaar, maar het is tegelijkertijd een goed en mooi louteringsproces.

De mensen in lokale kerken die al in dit dubbele vernieuwingsproces van *outreach* mét *inreach* zijn gestapt, leren ons vooral hoe verrijkend deze ervaring kan zijn. Veel betrokkenen merken zowel een verrassende geloofsverdieping als een groeiend gevoel van gemeenschap. Op deze plekken komt dus eigenlijk precies die vernieuwing op gang, die velen al nauwelijks meer verwachten binnen de krimpende kerken.

De **Michacursus** stimuleert momenteel een diaconale en duurzame levensstijl onder gemeenteleden en belangstellenden. Deze cursus is ontwikkeld door een samenwerkingsverband van Kerk in Actie, Tear, Stichting Present en EB Media.

Een cursus bestaat uit zeven bijeenkomsten met een maaltijd vooraf. Deelnemers verkennen tijdens een cursus hoe ze zich persoonlijk kunnen inzetten voor hun naaste en voor het behoud van een leefbare aarde. Het programma bevat diverse bijbelstudies, werkvormen, thematische informatie en een praktijkdag, waarbij de groep zich gezamenlijk inzet, bijvoorbeeld voor een activiteit waarbij het milieu gebaat is.

De cursus kan plaatselijk zelfstandig georganiseerd worden. Cursusmateriaal voor deelnemers en cursusleiders is te bestellen via www.michacursus.nl.

Handelen en bezinnen

In het dubbele vernieuwingsproces van solidariteit en zelfloutering is het niet zo, dat eerst alles wordt uitgepraat en uitgedacht, om vervolgens over te gaan tot handelen. Bezinning wordt namelijk pas vernieuwend in de context van *ervaring*. Juist door een praktisch begin te maken, beginnen we

zelf te veranderen en komt er al gaande, zo lang we onze ogen en oren open houden, ruimte voor een zuiverder visie. Ook wanneer we aanvankelijk nog geen helder zicht hebben op het hele pad, kunnen we namelijk – gezamenlijk en in gebed – al een vernieuwende *richting* onderscheiden. Daar kunnen we op inzetten, en dat hoeft niet op grote schaal. Zodra we regelmatig kleine stapjes nemen, is de tijd rijp om het

beziningsproces te beginnen. Net als bij het zingen van een canon, lopen handelen en bezinnen vervolgens gelijktijdig op en blijven ze, door goed te luisteren, ook afgestemd op elkaar.

De tijdslijn aan het eind van het volgende hoofdstuk laat zien, hoe plaatselijke kerken en groepen zo'n proces van doen-en-denken kunnen opstarten.

Bij plaatselijk handelen voor mondiale economische vernieuwing blijkt heldere bezinning niet alleen nodig om goed op koers te komen, maar ook om bij te sturen naar gelang omstandigheden zich ontwikkelen. Hierbij gaat het niet om toetsing aan abstracte theorieën, maar om herijking vanuit het perspectief van de kwetsbaren: vanuit de vraag hoe 'gewone' mensen, dieren en ecosystemen reilen en zeilen temidden van economische globaliseringsprocessen en hoe ons plaatselijk handelen daarop inspeelt.

Onze eigen ervaringen bieden veel aanknopingspunten voor zulke bezinning. In ons dagelijkse leven hebben we namelijk te maken met allerlei aspecten van de huidige vorm van economische globalisering, zoals:

- concurrentie vanuit lagelonenlanden met ondermaatse sociale voorzieningen
- de trend om werk op contractbasis uit te besteden, teneinde salariskosten te drukken
- de opmars van mondiale merken en ketens in winkelcentra
- het niet-seizoensgebonden aanbod van groente en fruit in de supermarkt
- de marktwerking in de zorg
- de privatisering van het openbaar vervoer en de energievoorziening

Ook in het algemeen hebben we te maken met toenemend spreken en denken in economische termen, omdat de economische globalisering steeds

meer aspecten van het leven binnen de markt betreft. Zulke ervaringen vormen een prima uitvalsbasis voor een gezamenlijk proces van kritische bezinning op de doelen en effecten van eigen plaatselijk handelen.

Het bezinningsgesprek met elkaar zal ook diepgaand moeten zijn. Wat zijn de wortels van de onvrede en onzekerheid die velen van ons voelen? Zijn we ook dingen normaal gaan vinden, die we niet normaal mogen vinden? En: Wat vinden we van wezenlijk belang in het leven? Hoe kunnen we elkaar daarin ondersteunen?³⁷

Op deze manier, in de context van praktische ervaring, draagt bezinning bij aan een transformerende praktijk. *Maar gezamenlijke bezinning is ook een goed op zich.* De mens is tenslotte een sociaal en bewust wezen. Mensen die zich samen bezinnen op aardse relaties en zichzelf in relatie tot God en schepping beschouwen, zijn dus met iets wezenlijks bezig.

Het is belangrijk om de tijd te nemen voor zulke bezinningsgesprekken. Als we te snel overgaan tot de vraag hoe het anders moet, lopen we het risico niet diep genoeg te peilen. En als we ons denken, onze oriëntatie, niet veranderen, is de kans groot dat we alleen maar elkaar de maat nemen of met oplossingen komen die geen oplossingen zijn. Het gaat erom, dat we ons bewust worden van wat er gebeurt en van wat er met ons gebeurt, ook zonder dat we het merken.

Niveau bepalen

Wanneer we naar concrete mogelijkheden tot handelen kijken, dan kunnen we grofweg drie verschillende aandachtsniveaus onderscheiden. Plaatselijke kerken en groepen hoeven zich niet geroepen te voelen om in te zetten op alle niveaus. De verscheidenheid binnen de grotere kerkgemeenschap zorgt doorgaans voor voldoende spreiding (vgl. I Corintiërs 12:12-30).

1. In de eerste plaats kunnen we ons richten op *individuele economische verandering*. Met name kritisch consumeren is essentieel als we de economische globalisering in goede banen willen leiden. Waar we bankieren, of we groene energie gebruiken, of we *Fair Trade* producten kopen, of we een biologisch groente- en fruitabonnement nemen, of we spullen bij de kringloop brengen én halen, of we letten op keurmerken, of we kiezen voor een plaatselijke fietsvakantie boven een exotische vliegreis: het maakt allemaal uit! Plaatselijke kerken kunnen zowel eigen leden als anderen ondersteunen in het zoeken naar creatieve oplossingen die duurzaam en rechtvaardig zijn. Ze kunnen een goed voorbeeld geven (zonnepanelen op het kerkdak³⁸), ideeën en methodes delen, en – misschien nog wel het belangrijkste – een sociaal kader bieden om succes en frustraties te delen en om momenten van zwakte het hoofd te bieden. Concrete voorbeelden staan in het derde deel van dit praktijkboek.

2. Op een tweede niveau kunnen we ons richten op *plaatselijke economische verandering* (lokaal en regionaal). Daarbij hoort bijvoorbeeld: spreken bij de gemeente,³⁹ het plaatselijke midden- en kleinbedrijf ondersteunen bij het streven naar maatschappelijk verantwoord ondernemen, aansluiten bij een plaatselijk LETS verband,⁴⁰ op vrijwillige basis initiatieven nemen of problemen aanpakken en aan de bel trekken als er dingen gebeuren die niet deugen (brieven aan de krant, klachten bij omroeporganisaties).
3. Nog steeds vanuit onze lokale basis, kunnen we ons ten derde richten op *nationale en internationale economische verandering*. Dat kunnen we doen door ons te concentreren op politiek-economisch beleid, of op veranderingen in het grote bedrijfsleven en in grote organisaties (inclusief de kerken). Meest effectief is het, als we ons aansluiten bij anderen die op dit niveau werken aan een duurzame en rechtvaardige mondiale economie:
- Als individuele gelovigen kunnen we ons bijvoorbeeld inzetten in een politieke partij. Op partijavonden en bij het schrijven van de partijprogramma's aanwezig zijn en punten naar voren te brengen die ons hoog zitten. En als lokale kerkelijke groep kunnen we bij de verkiezingen vergelijken wat de partijen op voor ons belangrijke onderwerpen voorstaan en wat ze in het verleden werkelijk gedaan hebben. De regering heeft een stem in de EU, in het IMF, in de Wereldbank en dergelijke. *Als wij willen dat er zaken veranderen ten bate van ontwikkelingslanden, dan zullen we ook bereid moeten zijn kritisch te volgen wat onze regering via die organisaties doet.*
  - De vakbeweging en milieu-, vredes-, ontwikkelings- en vluchtelingenorganisaties hebben ook invloed op nationaal en internationaal economisch beleid en op het bedrijfsleven. Individuele gelovigen en lokale kerken kunnen zich aansluiten bij organisaties die zich inzetten voor duurzame en rechtvaardige globalisering. Zij kunnen ook de nationale kerken aansporen tot samenwerking.⁴¹

³⁷ Een goede opstap voor dergelijke gesprekken is het boek *Economie van de eerbied* van de econoom Roelf Haan (Meinema/Oikos/Solidaridad, 1985).

³⁸ DISK heeft in het kader van het programma 'Werken aan een Geloofwaardige Economie' een duurzaamheid-scan voor lokale kerken ontwikkeld. Met deze scan kunnen kerken en kerkleden ontdekken welke maatregelen ze kunnen nemen om duurzaam te leven én milieuvriendelijk kerkgebouwen te beheren. Zie: www.disk-arbeidspastoraat.nl.

³⁹ Voor tips, zie de Kerk en Milieu brochure 'Praktische beleidsbeïnvloeding voor duurzaamheid; lokale groepen aan de slag'. (gratis te downloaden via: www.kerkenmilieu.nl/annex/Beleidsbeïnvloeding.pdf)

⁴⁰ LETS staat voor 'Lokaal Economisch Transactie Systeem'. Het is een systeem van geregistreerde ruilhandel voor zowel goederen als diensten. Zie www.sdn.nl/llets.htm.

⁴¹ Zo heeft de PKN zich op 10 juni 2008 aangesloten bij het MVO Platform, een groep organisaties die zich landelijk inzet voor maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Duurzaam wortelen

Bij het zetten van praktische stappen, welke vorm deze ook mogen aannemen, kan het goed zijn om te kijken naar de ervaringen van plaatselijke kerken die al eerder begonnen zijn met het bieden van een waarachtig en veerkrachtig antwoord op de economische globalisering. In het programma 'Werken aan een Geloofwaardige Economie' hebben Kerk in Actie en Stichting Oikos een aantal praktische inzichten van plaatselijke kerkgroepen, diakenen en pastores op een rijtje gezet (zie ook deel III):

- Begin en blijf *lokaal geworteld*, terwijl mondiaal bewustzijn een kans krijgt om te groeien.
  - Begin *voorzichtig*, met een *fysieke* inzet van gemeenteleden
  - Sluit aan bij plaatselijke mogelijkheden en behoeftes
  - Kies voor structurele activiteiten die een *beklijvend* effect hebben, ook op de gemeenteleden zelf (in plaats van ad hoc acties)
  - Zorg voor *inkadering* in bestaande kerkelijke activiteiten (liturgie, leerhuizen, jongerenactiviteiten, catechese, groothuisbezoeken, diaconie, pastoraat, beheer, enz.)
  - Vind *spirituele en liturgische verankering* en geef vorm aan passende vernieuwing
- Vind *verankering binnen open netwerken* met oecumenische en/of niet-kerkelijke partijen
- Match *verschillende typen vrijwilligers* met verschillende soorten taken
  - > Tegenwoordig zijn veel vrijwilligers drukke mensen met een relatief ongebonden levensstijl. Bied deze groep zowel flexibiliteit als een kader voor persoonlijke groei. Las voor hen ook adempauzes in, bijvoorbeeld door met seizoenprojecten te werken.
  - > Andere vrijwilligers hebben juist meer tijd en belangstelling voor reguliere taken, zoals planning en het aanvragen van vergunningen. Dit meer structurele werk, dat vaak minder opvalt dan specifieke acties en evenementen, is cruciaal voor een duurzaam maatschappelijke engagement. Genereer hier enthousiasme voor onder vrijwilligers en zet ook hen die zich structureel achter de schermen inspannen regelmatig in het zonnetje!

In de geschiedenis en het heden zijn voorbeelden van fantastische acties van plaatselijke kerken met grote waarde voor de gehele samenleving. Zo waren het kerken die de aandacht hebben gemobiliseerd voor de arme kant van Nederland. Ook het vluchtelingenwerk wordt op veel plaatsen gedragen door kerkleden. Op vergelijkbare wijze kunnen plaatselijke kerken bijdragen aan persoonlijke en maatschappelijke transformatie naar een rechtvaardige en duurzame mondiale economie.

2 Aan de slag

Dit praktijkboek – het woord zegt het al – is op de praktijk gericht. Doel is om plaatselijke kerken en groepen handvaten te bieden om 'iets te doen' in antwoord op de economische globalisering. Echter: op blinde actie zit niemand te wachten. Verdieping en terugkoppeling zijn onmisbaar voor bewust en constructief handelen. Daarom biedt dit praktijkboek de mogelijkheid om actie en reflectie te combineren. Juist in het ritme van doen en denken krijgt de levende praxis van het christelijke geloof, het uit liefde Schepper en schepping dienen, een kans.

Het onderstaande stappenplan is een suggestie voor het opstarten van een proces waarin handelen en bezinnen samen op gaan. Dit stappenplan kan naar eigen oordeel aangepast worden. Afhankelijk van de mogelijkheden van de groep, kan het accent ook relatief meer op actie of op reflectie komen te liggen. Wel is het van belang om beide dimensies, handelen én bezinnen, aandacht te geven.

Aan het eind van dit praktijkboek, aan de binnenkant van de achterkant, vindt u een tijdslijn die weergeeft hoe de praktische stappen en de bezinningsstappen zich chronologisch tot elkaar verhouden.

In het resulterende proces van actie-en-bezinning worden actieve seizoenen afgewisseld met periodes van rust. Zo'n ritme van werken en adempauzes is belangrijk voor de duurzaamheid van het samenwerken. Als co-creator volgt de mens zo het voorbeeld van de Schepper, die na zes dagen werken rustte op de sabbat.

Tip! **Start verschillende bezinningsgroepen voor jongeren, volwassenen en ouderen, maar ga ook in gesprek met elkaar;**

Tip! **Ongeveer zeven deelnemers per groep is een goed aantal.**

A. Verkennende voetstappen (periode: maand 1–3)

Bereken via www.voetenbank.nl hoe groot de (mondiale) voetafdruk van uw eigen huishouden is. Vergelijk uw uitkomst met die van andere kerkleden, met de wereldgemiddelden en met de waarden van mensen in ontwikkelingslanden. Wat valt u op? Wat zou een passende persoonlijke respons zijn?

- > Kies een persoonlijke beginstap en een realistisch doel voor de komende drie maanden. (Ook drie maanden iets goeds volhouden kan op zich een doel zijn!) Bedenk hoe u elkaar hierin kunt ondersteunen. Houd eventueel een persoonlijk logboek bij met ervaringen, tegenslagen, reflecties en resultaten. Vier een succesvolle voltooiing!

B. Samen scannen (periode: maand 2–4)

Bespreek samen de duurzaamheidsscan voor lokale kerken van Disk.

Zie www.disk-arbeidspastoraat.nl.⁴²

Wat valt u op? Wat zou een passende gemeenschappelijke respons zijn?

- > Kies samen één actiepunt en maak een actieplan met een realistisch doel voor het komende seizoen (drie maanden). Heeft u plaatselijk al vergelijkbare activiteiten ondernomen, geef dan als stimulans voor anderen uw ervaringen en tips door aan: info@geloofwaardige-economie.nl.

C. Beginnen met bezinnen (periode: maand 3)

Bespreek samen de kenmerken van globalisering en de respons vanuit de oecumene en de Rooms-katholieke Kerk (deel I van dit praktijkboek).

Bespreek vervolgens twee specifieke spanningsvelden die met globalisering te maken hebben (deel II van dit praktijkboek).

Schep ruimte voor gebed of meditatie tijdens deze bijeenkomsten.

D. Verbreden en verdiepen (periode: maand 4)

Verbreed en verdiep uw *kritische perspectief* in enkele bijeenkomsten, waarin u steeds vier stappen doorloopt:

I. Inventarisatie

Inventariseer de veranderingen *die u zelf ervaart* als gevolg van de economische globalisering. Hoe ver bent u al min of meer automatisch in deze veranderingen meegegaan? Vindt u dat wel of niet goed?

II. Verbreding

Plaats de veranderingen die u zelf ervaart *in de context van de productie- en consumptieketens* waarvan u deel uitmaakt. Bijvoorbeeld: Kunt u traceren wie en wat er allemaal mee gemoeid is om ervoor te zorgen dat er 's winters boontjes in de supermarkt liggen? *Wie en wat winst? Wie en wat ploetert of verliest?*

III. Verdieping

Onderzoek als groep de volgende vragen:

- Welke *grondtendensen* zorgen ervoor, dat onwenselijke en onrechtvaardige veranderingen toch doorzetten? Het gaat hierbij om zowel maatschappelijke structuren als menselijke eigenschappen, die huidige patronen van economische globalisering stimuleren of ondersteunen. Zo krijgt u vat op onderliggende oorzaken. Dit is essentieel voor het ontwikkelen van een profetisch perspectief, wat dieper gaat dan een klachtenlijstje.
- Op welke wijze inspireren de Bijbel en voorbeelden uit de christelijke traditie tot verandering?

Achtergrondliteratuur kan dit deel van het gesprek aanzienlijk verrijken. (Voor suggesties, zie de verwijzingen achter in dit praktijkboek).

IV. Terugkoppeling

Welke specifieke implicaties en plaatselijke handelingsperspectieven vloeien voort uit uw verbrede en verdiepte inzicht? Houd zowel onderbenutte mogelijkheden in eigen kring als realistische beperkingen helder in het oog. De vraag luidt dus steeds: *Wat zégt dit óns?*

Houd kerninzichten bij op een manier die bij de groep past (bijvoorbeeld in een logboek, een blog, of een plakboek). Schep ook tijdens deze bijeenkomsten weer ruimte voor gebed of meditatie. Ga ook eens samen naar buiten en sta dan stil bij uw omgeving (of houd een buitenbijeenkomst!).

⁴² Op www.fairclimate.nl vindt u ook informatie over energiegebruik in kerkgebouwen.

Een vergelijkbare Belgische site is www.rechtvaardigheidsenvrede.be.

E. Leren van voorbeelden (periode: maand 5)

Bereid verdere groepsplannen voor door met elkaar de zes voorbeelden in deel III van dit praktijkboek te bespreken:

1. Wat valt u op wanneer u deze praktijkvoorbeelden naast elkaar zet?
2. Welke ideeën neemt u mee?
  - > Maak als groep een ideeënlijstje met doelen en middelen.

F. Richting kiezen en plannen (periode: maand 5-6)

> Werk samen naar een praktisch *beleid* voor de langere termijn:

1. Vergaar de inzichten die u tot nu toe als groep, zowel in de praktijk als in uw bezinningsbijeenkomsten, hebt opgedaan.
2. Stuur aan op een beleidsfocus: een visie en aanpak waar u als groep echt en graag voor wilt gaan. Vraag uzelf ook in alle eerlijkheid af: sluiten we hiermee inderdaad aan bij de noden én de perspectieven van slachtoffers en kwetsbaren?
3. Formuleer de focus van de groep kort en bondig als een inspirerende beleidsschets ('missie'). Benoem daarin ook uw inspiratiebron(nen).

> Wanneer uw beleid helder is, maakt u als groep een eerste *actieplan*, met een realistisch seizoensdoel. Noem daarin activiteiten, middelen en wie verantwoordelijk is. Stel bij het opstellen de volgende vragen:

1. Zijn de ideeën of oplossingen die betrokkenen (zoals daklozen, armen) aandragen ook gehoord?
2. Welke mogelijkheden en kansen kunnen we benutten?
3. Welke hindernissen en bedreigingen vragen om aandacht?
4. Wie zouden geschikte samenwerkingspartners of bondgenoten zijn?
5. Met welke politici, bedrijven en organisaties met zowel macht als belangen, krijgen we te maken en waar zijn zij gevoelig voor? Hoe kunnen we daarop inspelen?
6. Hoe kunnen we aandacht creëren voor dit initiatief (een PR plan)?

- > Maak vervolgens een *budget* en zoek de benodigde financiële middelen (diaconie, gemeente, fondsen, sponsoring, fondsenwerving, enz.). Kijk ook naar mogelijkheden om vrijwilligers, scholieren, verenigingen en studenten bij onderdelen te betrekken.
- > Creëer draagvlak binnen de gemeente of parochie door naar aanknopingspunten te zoeken en sleutelfiguren te betrekken.
- > Plan ten slotte een *bezinningsseizoen* dat aansluit bij uw actieplan:

Zie volgende bladzijde...

Bezinningsseizoen

- Maak per groep een seizoensplan met regelmatige bezinningsmomenten; begin tijdig met voorbereiden; kies een locatie die inspireert tot bezinning;
- Schep ruimte voor gebed of meditatie tijdens elke bijeenkomst;
- Focus elke bijeenkomst op een specifiek aandachtsgebied m.b.t. globalisering, dat aansluit bij het actieplan van de groep; leg tijdens het gesprek ook verbanden met persoonlijke ervaringen;
- Kies na elke bijeenkomst een aandachtsgebied voor de volgende bijeenkomst (door de inhoud van de bezinning niet te ver vooruit te plannen, kunt u steeds goed aansluiten bij de praktische ervaringen van de groep);
- Zoek achtergrondinformatie bij de verschillende aandachtsgebieden, die gespreksgenoten tevoren kunnen doornemen;
- Grijp voor verversing van uw kritische perspectief zonedig terug op de vier stappen van inventarisatie, verbreding, verdieping en terugkoppeling;
- Leg verbanden tussen uw bezinning en het kerkelijk gebeuren: liturgie (met aandacht voor het kerkelijk jaar), leerhuizen, jongerenactiviteiten, catechese, groothuisbezoeken, diaconie, pastoraat, beheer;
- Nodig zo nu en dan een (ervarings)deskundige uit voor verdieping en inspiratie; vraag deze persoon vooral om in gesprek te gaan met de groep; eventueel kan zo'n gesprek ook gekoppeld worden aan een lezing voor de bredere gemeente(s) of parochie(s) over globalisering;
- Houd kerninzichten bij op een manier die bij de groep past (bijv. een logboek, een blog, een plakboek);
- Sluit het bezinningsseizoen af met een feestelijke, gezamenlijke *wereldmaaltijd* voor alle groepen. Bouw tijdens dit evenement een liturgisch moment in.

G. Uitvoeren, uitrusten en doorgaan (periode: maand 7-9 enz.)

- > Ga als groep met goede moed het eerste seizoen van actie en bezinning in.
- > Rust na afloop uit.
- > Kijk terug op wat u samen geleerd hebt en plan een volgend seizoen.
- > Ga opnieuw aan de slag.
- > Herhaal dit proces.

Meer informatie

Boeken

Castells, Manuel. *The information age: Economy, society and culture*. Oxford. Volume I: The Rise of the Network Society (1996); Volume II: The Power of Identity (1997); Volume III: End of Millennium (1998).

Graafland, Johan. *Het oog van de naald*. Over de markt, geluk en solidariteit. Ten Have, 2007.

Haan, Roelf. *Economie van de eerbied*. Kanttekeningen bij het bijbelse spreken over geld en goed. Meinema/Oikos/Solidaridad, 1985.

Hertz, Noreena. *De stille overname*. De globalisering en het einde van de democratie. Amsterdam: Contact, 2002.

Hogenhuis, Christiaan. *Leven alsof het niet óp kan*. Over welvaart, kwaliteit van leven en duurzaamheid. Damon, 2006.

Klein, Naomi. *No logo*. De strijd tegen de dwang van de wereldmarkten. Lemniscaat, 2004.

Van der Wal, Koo en Bob Goudzwaard, red. *Van grenzen weten*. Aanzetten tot een nieuw denken over duurzaamheid. Damon, 2006.

Brochures, documenten en artikelen

Globalisering. *Een agenda voor kerk en theologie*. Verslag van de gelijknamige conferentie op 31 maart 2005. Oikos, 2005.

Globalisering en Belijden. *Het 'Accra-document' in discussie*. Oikos, 2005 (bevat een vertaling van het Accra-document en o.a. een reactie van prof. dr. Hans Opschoor).

Geloven wij in globalisering? Gesprekshandleiding voor gemeente en parochie. Oikos, 2005.

Porto Alegre 2006. *Op weg naar gerechtigheid en duurzaamheid* Oikos, 2006 (bevat een vertaling van het AGAPE-document en het document Zorg voor de schepping. Een agenda voor de Wereldraad van Kerken).

De andere wereld van Porto Alegre. De oogst van de 9e Assemblee van de

Wereldraad van Kerken. Oikos, 2006. *Handboek Arbeid, Zin en Geloof*. DISK, 2006. *De wereld wordt kleiner – denk ruim!*

Themabrochure Biddag, Dankdag en Zondag van de Arbeid, DISK 2006 (over Accra en de millennium-doelen).

Driemaal duurzaam – *Economie, mens en natuur in balans*. Ondersteboven jaargang 2007, nr. 1. DISK 2007.

Driemaal duurzaam. Themabrochure Biddag, Dankdag en Zondag van de Arbeid. DISK, 2007.

Websites

Meer achtergrondinformatie over globalisering vindt u op:

> www.globalisering.com

> <http://globalisering.startkabel.nl>

> www.globalinfo.nl

> www.indymedia.nl/nl/globalise/globalise.shtml

> www.ser.nl (bevat ook een literatuurlijst over globalisering)

> www.forumsocialmundial.org.br

> www.fse-esf.org

> www.sociaalforum.nl

Op de website van het samenwerkingsprogramma 'Werken aan een Geloofwaardige Economie' (Oikos, Kerk in Actie en Disk) vindt u zowel informatie over het programma als over globalisering en de kerken: > www.geloofwaardige-economie.nl

Op deze webpagina van Oikos vindt u diverse documenten met betrekking tot de kerkelijke discussie over globalisering:

> www.stichtingoikos.nl/globalisering_downloads

Hier vindt u Engelstalige informatie over discussies rondom globalisering binnen de Wereldraad van Kerken (WCC), de Lutherse Wereld Federatie (LWF), de Wereld Alliantie van Gereformeerde Kerken (WARC), de Council for World Mission (CWM) en binnen de

Rooms-katholieke Kerk:

> wcc-coe.org/wcc/what/jpc/economy.html

> wcc-coe.org/wcc/what/jpc/globalization.html

> www.lutheranworld.org

> www.warc.ch/pc/index.html

> www.cwmission.org.uk

> www.tempora.nu

> www.rkkerk.net

Overige websites

> www.timetoturn.nl (voor jongeren)

> www.rechtvaardigheidenvrede.be

> www.fairclimate.nl

> www.energievoorkerken.nl

> www.kerkengrond.nl

> www.idee-en-kerk.nl

> www.skinkerken.nl

Samen Kerk in Nederland, vereniging van migrantenkerken en gemeenschappen

> www.kerkenmilieu.nl

> www.michacursus.nl

Adressen

Stichting Oikos / Werken aan een Geloofwaardige Economie
Postbus 19170
3501 DD Utrecht
T. (030) 236 15 00
E-mail: oikos@stichtingoikos.nl of
info@geloofwaardige-economie.nl

Landelijk bureau DISK:
Luijbenstraat 17
5211 BR 's-Hertogenbosch
T. (073) 612 82 01
E-mail: info@disk-arbeidspastoraat.nl

Kerk in Actie
Postbus 456
3500 AL Utrecht
T. (030) 880 14 56
E-mail: servicedesk@kerkinactie.nl

Tijdslijn voor geïntegreerde actie en bezinning

Hoofdstuk IV.2 beschrijft een stappenplan voor plaatselijke kerken en groepen die praktische en bewuste antwoorden willen geven op de economische globalisering. Het betreft een proces waarin handelen en bezinnen samen opgaan. Deze tijdslijn laat zien hoe praktische stappen en bezinningsstappen zich chronologisch tot elkaar verhouden.

De bovenste vier tijdsbalken laten zien hoe het proces van bezinning opgestart en opgebouwd kan worden. De onderste vier balken laten zien hoe praktische stappen tegelijkertijd een basis vormen van waaruit de reflectie plaatsvindt.

Stappen	1	2	3	4	5	6	7	8	9					
C. Beginnen met bezinnen														
D. Verbreden en verdiepen														
E. Leren van voorbeelden														
G. Bezinningsseizoenen										Bezinningsseizoenen	Rust			
G. Actieseizoenen										Actieseizoenen	Rust			
F. Richting kiezen en plannen														
B. Samen scannen														
A. Verkennende voetstappen														

www.geloofwaardige-economie.nl